

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
TURIZM VA IQTISODIYOT FAKULTETI

Saparniyazova Xosiyat Soliyevnaning
5111000-6Kasb ta`limi (BXA)ô ta`lim yo`nalishi bo`yicha bakalavr
darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Kasb-hunar kollejlari seminar mashg`ulotlarini tashkil qilish.
(Yangibozor tumani ôIqtisodiyotô kasb-hunar kolleji misolida)

Ilmiy rahbar:

Qo`chqarov SH.

Urganch 2016 yil

MUNDARIJA

Kirish.....	4
I-BOB. Kasb hunar kollejlarda seminar mashg`ulotlarini tashkil qilishning nazariy asoslari.	
1.1 O`qitishni tashkil etish shakllari va ularning didaktikada rivojlanishi.....	8
1.2 Seminar darsi va uning o`quv jarayonida tutgan o`rni.....	14
1.3 Seminar darsiga tayyorgarlik ko`rish va uni o`tkazish (seminar darsi o`tishga doir uslubiy ko`rsatmalar).....	20
II-BOB. Seminar mashg`ulotlarini tashkil qilishda talabalar bilimini mustahkamlash va baholashda ko`rgazmali qurol,tarqatma materiallar hamda turli metodlardan foydalanish va ularni takomillashtirish.	
2.1. Ko`rgazmali qurollar va tarqatma materiallar tayyorlash va ulardan foydalanish.....	32
2.2. KHKda seminar mashg`ulotlarini tashkil qilishda masala va mashqlardan turli metod va o`yin texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish.....	38
2.3.O`quv jarayonini tashkil qilish talabalar bilimini sinash va baholashda jahon amaliyoti na`munalari.....	68
Xulosa va takliflar.....	78
Foydalanilgan adabiyotlar.....	81

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Mamlakatimiz rivojlanishining muhim sharti zamonaviy iqtisodiyot, fan, madaniyat, texnika, texnologiya rivoji asosida kadrlar tayyorlashning takomillashgan tizimining amal qilishiga erishishdir.

O'zbekistonda Prezident Islom Karimov rahbarligida olib borilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish masalasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlar barchamizga yaxshi ma'lum. Eng muhimi, bu vazifalarning barchasi mamlakatimizni yangi bosqichda taraqqiy ettirishga qaratilgan strategik dasturning ajralmas bir qismi hisoblanib, ularning birini bajarmasdan turib, ikkinchisini ado etib bo'lmaydi.

Ayni shunday qarash yosh avlod tarbiyasida markaziy o'rinda turishi, eng asosiysi, hayotga kirib kelayotgan farzandlarimizga nafaqat sharoit va imkoniyatlar yaratib berish, ayni paytda, ularni shu aziz Vatanga munosib farzand bo'lishga da'vat etish, «Mening davrim keladi, deb emas, aksincha, o'z davrim, o'z kelajagimni o'zim yarataman», deb yashashga o'rgatish hayot talabi ekaniga alohida e'tabor qaratiladi.¹

Yurtimizda sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, millat genafondini asrash, oilada, jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kasb-hunar kollejlari maxsus fanlar bo'yicha darslarining sifatini yaxshilash, darsdan tashqari ishlarni tashkil qilish va ularni samaradorligini oshirish, sport turlarini rivojlantirish va ommaviyligini oshirish, iqtidorli o'quvchilarni tanlash hamda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash dolzarb masalalardan biridir.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi uchun iqtisodiy o'sish omillarining sifat jihatdan takomillashib borish jarayoni xosdir. Fan-texnika taraqqiyotining ilg'or natijalarini qo'llash, ishlab chiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali tex-

I.A.Karimov óOna yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo`lida xizmat qilish-eng oliy saodatdiróToshkent-
óO`zbekistonó-2015.29-bet

nika - texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, eng muhimi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bu boradagi muhim yo`nalishlardan biri hisoblanadi.

Barqaror iqtisodiy o`shishni ta`minlash, xalqaro mehnat taqsimotida munosib o`rin egallash, milliy iqtisodiyotning raqobat-bardoshligini ta`minlash muammolari ko`p jihatdan ish kuchining bilimi, malakasi, vaziyatga qarab ish tuta olishiga bog`liq. Kelajakda erishishimiz lozim bo`lgan buyuk maqsadlarga yetishish uchun eng avvalo yuqori malakali, zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlar tayyorlashimiz kerak.

Umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblangan milliy madaniyatimizni, yoshlarning ahloqiy tarbiyasini ongli ravishda yondashishsiz tasavvur etish qiyindir. Inson ijtimoiy hayotda ongli ravishda o`z o`rnini egallashi uning voyaga yetishi, farzandlik burchini, ota-onalik burchini ato etishi, o`zidan keyin ma`lum bir iz qoldirishi jamiyat taraqqiyotini belgilaydi. Shundan kelib chiqib o`quvchilarni kasb-hunar kollejlari seminar darslarni tashkil etish yo`llari va shart-sharoitlari tadqiq etish muammosini o`rganilishi milliy tarbiya muammosiga yanada chuqurroq kirib borishga va bu muammoga ilmiy-amaliy jihatdan oydinlik kiritishga asos bo`la oladi.

Ta`limning samaradorligini oshirish, shaxsning ta`lim markazida bo`lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta`minlash uchun ta`lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko`rgan va o`z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy bilimlarga ega bo`lgan, pedagogik va axborot texnologiyalar usullarni biladigan, ulardan o`quv va tarbiyaviy mashg`ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan o`qituvchilar kerak. Buning uchun barcha fan o`qituvchilarini pedagogik va axborot texnologiyalar usullari bilan qurollantirish va egallagan bilimlarini o`quv-tarbiyaviy mashg`ulotlarda qo`llash malakalarini uzluksiz oshirib borishlari lozim.

oKadrlar tayyorlash milliy dasturi o`da ta`lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratish va ulardan keng foydalanishga erishish, oTa`lim-fan-amaliyot o`integratsiyasining ta`lim tizimidagi samarasiga alohida

e'tibor qaratilgan. Qa'bul qilingan o'Kadrlar tayyorlash milliy dasturi o'ning milliy modelidagi bosh muddao ham barkamol avlod tarbiyasi, mustaqil va erkin fikrlovchi, dunyoqarashi keng, ijodkor shaxsni tarbiyalash masalasidir. Bu vazifani esa faqat kuchli mahoratga, bilimga ega zamonaviy pedagoggina amalga oshirishi hech kimga sir emas.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. «Ta'dim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni yetkazish masalalari bilan o'rganilganlik darajasi. ≤., o'rganilganlik darajasi, o'rganilganlik darajasi, o'rganilganlik darajasi. mamlakatimiz olimlaridan Sayidahmedov N, Tojiboeva D., Xo'jaev N., Hasanboev J, Xoshimov P.Z., Djuraev T.T., Hasanov B. A., Bobobekov B.S. kabilarning ilmiy ishlari yoki o'quv uslubiy materiallari bag'ishlangan.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi: Kasb-hunar kollejlarda seminar mashg'ulotlarini tashkil etishda fanning xususiyatlaridan kelib chiqib pedagogik texnologiyalarni qo'llash va usullarni aniqlash.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari:

- turli xil usullar va metodik prinsiplariga tayangan holda yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanib seminar mashg'ulotlarini tashkil etish;
- seminar darsining ma'ruza bilan o'zaro aloqasining uzviyligini ta'minlash;
- seminar darslarining maqsadi, uning umumiy vazifalari va tamoyillari chuqur yoritish.

Bitiruv malakaviy ishining amalga oshirilish bosqichlari:

1. Tadqiqot muammosiga oid pedagogik-psixologik, ilmiy-ommabop va maxsus adabiyotlar, ta'dim muassasalarining ijodiy ish tajribalarini o'rganish va umumlashtirish. Shu asosda tadqiqot ishining mavzu muammosi, ob'ekti, predmeti, ilmiy farazi va boshqa jihatlariga aniqlik kiritish.
2. Kasb-hunar kollejlarda seminar mashg'ulotlarini tashkil etish; ta'dim muassasalarining ta'dim oluvchilari, o'qituvchilar hamda ota-onalar bilan test-anketa so'rovlari, suhbatlar, kuzatishlar o'tkazish; xalq ta'dimi tizimi tashkilotchi rahbarlari tajribalari o'rganilib, umumlashtirish.

3. O`quvchilarni seminar mashg`ulotlarini tashkil etishga yo`llashning ilmiy va pedagogik-psixologik sharoitlarini aniqlash va asoslash; shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish; loyihalangan texnologik ishlanmalarning samaradorligini aniqlash; kasb-hunar kollejlari amaliyotida sinab ko`rish; pedagogik tajriba-sinov ishlaridan olingan natijalar matematik usulda qayta ishlash; o`quvchilarni dars mashg`ulotlar jarayonida seminar mashg`ulotlarini tashkil etishga yo`llash masalalariga oid material tayyorlash.

**Bitiruv malakaviy ishining ob`ekti.** Bitiruv malakaviy ishining ob`ekti sifatida Xorazm viloyati Yangibozor tumanidagi Iqtisodiyot kasb-hunar kolleji faoliyati xizmat qildi.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilishi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, ikki bob, umumiy xulosa, adabiyotlar ro`yxati hamda ilovalardan iborat.

I-BOB. Kasb-hunar kollejlarda seminar mashg'ulotlarini tashkil qilishning nazariy asoslari.

1.1.O'qitishni tashkil etish shakllari va ularning didaktikada rivojlanishi. ²

Jahon pedagogik fani va amaliyotida ta'limni tashkil etishning turli shakllari mavjud. Jamiyat rivojining har bir yangi bosqichi ta'limni tashkil etishga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Ayni vaqtda ta'limning quyidagi shakllari ajratib ko'rsatiladi: individual, individual-guruhli, sinf-dars, leksion-seminarli va sinfdan tashqari, auditoriyadan tashqari, maktab va maktabdan tashqari. Ular o'quvchilarni qamrab olishi, o'quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari, mustaqilligi darajasi va o'qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko'ra quyidagi uch asosiy turga ajratiladi:

- 1) individual;
- 2) sinf-darsli;
- 3) leksion-seminarli.

Qadim zamonlarda mavjud bo'lgan o'qitishning eng qadimgi shakli ta'limning individual shakli hisoblanadi. Hayotiy tajribalarni ajdodlardan- avlodlarga uzatish ibtidoiy jamiyatda yuzaga kelgan. Yozuv paydo bo'lishi bilan qavm boshlig'i turli belgilar yordamida o'zining tajribalarini yoshlarga o'rgatgan. O'qishni tashkil etishning individual shakli antik davr va o'rta asrlarda yagona usul bo'lgan, undan ba'zi mamlakatlarda XVIII asrgacha keng foydalanilib kelingan.

Individual ta'lim bir qator afzalliklarga ega, shuning uchun bu usul bizning davrimizgacha repetitorlik shaklida saqlanib qolgan. Uning usutunligi o'quv faoliyati mazmuni, metodi va suratini to'la individualashtirish, aniq bir masalani hal etishda uning har bir harakati va operatsiyalarini kuzatib borishga imkon berishidan iborat. Individual ta'lim o'qituvchining yuqori pedagogik malakaga ega

² Mazkur paragraf J.Hasanboev., H.Soriboyev., G.Niyozov., O.Hasanboevlarning "Pedagogika" O'quv qo'llanmasi asosida tayyorlandi.

boʻlishini talab etadi.

Individual oʻqitishning ustunliklari bilan bir qatorda, qator kamchiliklari ham mavjud boʻlib, ular quyidagilardan iborat:

- 1) vaqtning tejamli emasligi;
- 2) boshqa oʻquvchilar bilan hamkorlikda ishlash imkoniyati cheklanganligi (bu holat ijtimoiylashishi jarayoniga salbiy taʼsir koʻrsatadi);
- 3) jamoada ishlash tajribasining shakllanmasligi.

Mazkur sabablar XVI asrdan boshlab individual oʻqitish usulining ahamiyati pasayib, uning oʻrnini taʼlimning individual-guruhli shakli egallashiga imkon berdi.

Taʼlimning individual-guruhli shaklidan Yevropada XVI asrda keng foydalana boshladilar. Markaziy Osiyo davlatlarida bu usuldan qadim davrlarda ham foydalanganlar. Bunga Avesto davri misol boʻla oladi, bu davrda oʻquvchilar uchun asosiy oʻquv qoʻllanma zardushtiylikning muqaddas kitobi óAvestoô (eramizdan avvalgi VII-XVI asrlar) boʻlib kelgan. Avesto davri jamiyatidagi maktablarda individual oʻqitish jamoali oʻqitish bilan birga olib borilar edi. Oʻqituvchi óAvestoô kitoblaridan birini ochadi va oʻquvchilar navbatma-navbat kelib ovoz chiqarib oʻqiydilar, keyin esa hamma birgalikda oʻqilganni takrorlaganlar, mashqlarni maxsus taxtachalarda yozganlar. Aqliy mashqlar oʻqituvchining oʻquvchi bilan erkin suhbatida davomida olib borilgan. Jismoniy tarbiyalash individual va jamoali mashgʻulotlar shaklida amalga oshirilgan. Jismoniy tarbiyaning maqsadi yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlashdan iborat boʻlgan. Taʼlim olish jarayoni kun chiqqandan kun botgungacha davom etgan, uy vazifalari mavjud boʻlmagan³.

XI asrdayoq Abu Ali ibn Sino oʻzining óTadbiri manzilô nomli ilmiy asarining maxsus óAmuzish va parvarishi modrasas farzandô («Bolalarni maktabda oʻqitish va tarbiyalash») boʻlimida oʻquvchilarga jamoali oʻqitish haqida quyidagi tavsiyalarni beradi:

³ Avesto. Qadimgi sharq adabiyoti. Moskva-1984.352-bet.

1) agarda o'quvchilar birgalikda o'qisalar, ular zerikmaydilar, fanni o'rganishga qiziqish kuchayadi; ularda bir-birlaridan ortda qolmaslik uchun o'zaro musobaqalashish istagi rivojlanadi, ular bolaning o'qishi yaxshilanishiga yordam beradi.

2) o'zaro suhbatlarda o'quvchilar kitobdan o'qish yoki kattalardan eshitgan qiziqarli ma'lumotlarini bir-birlariga aytib beradilar;

3) bolalar birgalikda yig'ilganlarida bir-birlari bilan do'stlashadilar va bir-birlarini hurmat qiladilar; ular faqatgina musobaqalashmaydilar, balki bir-birlariga o'quv materiallarini o'zlashtirishda yordam beradilar; bu bilan bolalar mag'rurlanadilar, bir-birlaridan yaxshi odatlarni o'rganadilar⁴.

Burhoniddin Zarnuji (XII asr) «Bilim olish yo'lida o'quvchiga maslahatlar» nomli o'zining ilmiy asarida dars olib borish bo'yicha tavsiyalar beradi. Uning ko'p yillik dars o'tish tajribalari asosida mazkur ilmiy asar yaratilgan va XX asrgacha o'ziga xos pedagogika darsligi sifatida Markaziy Osiyo madrasalarida foydalanilib kelingan. Asarda maktabda dars taxminan bir soatlar davom etishi kerakligi yoziladi. O'qituvchi maktabda darsga tushinish va o'zlashtirish mumkin bo'lgan o'quv materiallarini tanlab olishi, darsda o'rganilagandigan materiallarni tushuntirib berishi kerak. O'quv materiali shunday tanlanishi kerakki, u ikki marotaba takrorlanganda o'zlashtirilsin. SHuning uchun u katta matnlarni qismlarga bo'lish va boshqa darslarda uni albatta takrorlashni taklif etadi⁵.

XV asrda jamoali o'qitishni tashkil etish g'oyasini Muhammad Tarag'ay Ulug'bek davom ettiradi. Mutaфakkir o'zining madrasalarida individual mashg'ulotlar tizimini bekor qiladi va o'jamoao sinf-dars tizimiga yaqin bo'lgan shaklini joriy qiladi. Umumiy ma'ruzani 50-70 nafar kishidan iborat katta guruhga odatda o'z sohasida mashhur bo'lgan olim mudarris (o'qituvchi-professor) o'qiydi, amaliy mashg'ulotlarni esa 10-15 kishidan iborat kichik guruhda kichik mudarris (o'qituvchi) olib boradi. O'qitishning muhim metodlari munozara va tortishuvlar

⁴ Rahimov.S.R.Abu Ali Ibn Sinoning psixologik-pedagogik qarashlari.Toshkent o'qituvchi 1987,103-bet.

⁵ Tashkent o'qituvchi 1986.

hisoblangan. Samarqand madrasasida ma'ruzalarni allomaning o'zi va Qozizoda Rumiy, Mavlono Muhammad, Ali Qushchi, Avaz Kirmani kabi va boshqa mashhur olimlar o'qiganlar. Muhammad Tarag'ay Ulug'bek va uning izdoshlari tomonidan matematika, metafizika, astronomiya, geografiya, tarix fanlaridan yangi darsliklar yaratildi, bu darsliklar oddiy va tushunarli shaklda yozilgan. Lekin o'jamoao' usulida ham o'zining salbiy tomonlari bo'lgan. Jamoa usulida XX asr maktabida mashhur bo'lgan guruhli-laboratoriya metodida bo'lgani kabi o'zlashtirishni individual xususiyati hisobga olinmagan. Yaxshi o'zlashtirmagan ba'zi shogirdlar ham ilg'orlar qatorida bir qo'llanmani o'rganishdan boshqasini o'rganishga o'z-o'zidan o'tavergan, kerakli bilimni egallay olmagan holda madrasani bitirib chiqadilar⁶.

XV va XVI asrlar davomida Yevropada ishlab chiqarishning rivojlanishi kuzatildi. Ushbu o'zgarishlar ta'lim berishning ommaviy shakli yuzaga kelishiga zamin yaratdi.

Ulardan biri ta'lim oluvchilarni o'qitishning guruhli (jamoaviy) turi sanaladi. U G'arbiy Rossiya (hozirgi Belorussiya va Ukrainaning g'arbiy qismlari) birodarlik maktablarida ilk bor qo'llanilgan va o'qish sinf-dars shaklining asosi bo'lib qolgan. Bu tizimlar XVII asrda Yan Amos Komenskiy tomonidan o'Buyuk didaktika' asarida nazariy jihatdan asoslab berildi va ommalashtirildi. Olim pedagogikaga o'quv yili, o'quv kuni, dars, mashg'ulotlar orasidagi tanaffus, o'quv tahillari kabi tushunchalarni kiritdi. Quyosh it yulduzlari turkumida bo'lganida bolalarni dam olishga yuboradilar («ta'til» lotinchada - kunlarning eng qizigan davri deganini bildiradi).

Sinf-dars tizimi garchi 350 yil avval asoslangan bo'lsada bugungi kunda ham keng ko'lamda qollanib kelinmoqda. Sinf-dars tizimining mazmuni o'quv ishlarini tashkil etishning o'ziga xos shakli sifatida quyidagilarda iborat:

- bir xil yoshdagi va taxminan bir xildagi tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan o'quvchilar sinfni tashkil etadi. Bu sinf maktabda o'qishning umumiy davriga

⁶ M.Tohirov.Mirzo Ulug'bekning pedagogik nashrlari.Toshkent o'Fan o-1984

asosan doimiy tartibini saqlab qoladi;

- sinf faoliyati yagona yillik reja va dastur asosida, doimiy dars jadvali boʻyicha tashkil etiladi, buning natijasida bolalar maktabga yilning bir vaqti va oldindan belgilangan kun soatlarida kelishlari kerak boʻladi;
- mashgʻulotlarning asosiy birligi dars hisoblanadi;
- dars odatda bir fan yoki mavzuga bagʻishlangan boʻladi, shu bois oʻquvchilar sinfda bitta material ustida ishlaydilar;
- darsda oʻquvchilarning ishiga oʻqituvchi rahbarlik qiladi, u oʻz fani boʻyicha oʻqish natijalari, har bir oʻquvchining alohida bilimini baholaydi va yil oxirida oʻquvchini keyingi sinfga oʻtishi haqida qaror qabul qiladi.

Sinf-dars tizimi K.D.Ushinskiy tomonidan yanada rivojlantiriladi. U bu shaklning hamma ustunliklarini ilmiy asoslab berdi. Dars, ayniqsa, uning tashkiliy qurilishi va tipologiyasining ixcham nazariyasini yaratdi. K.D.Ushinskiy har bir darsning bir-biri bilan ketma-ket bogʻlangan quyidagi uchta qismini ajratib koʻrsatadi:

1. ilgari oʻrganilgan bilimlar asosida yangi bilimlarni anglashni amalga oshirish va oʻquvchilarda materialni jadal qabul qilishga maqsadli koʻrsatmani yaratishga qaratilgan qism. Darsning bu qismi K.D.Ushinskiyning fikricha, darsga goʻyoki oʻeshikô hisoblanadi.
2. asosiy masalani hal etishga yoʻnaltiriladi va darsning muhim, markaziy qismi hisoblanadi.
3. amalga oshirilgan faoliyatga yakun yasash va bilim, koʻnikma va malakalarni mustahkamlashga qaratiladi.

Taʼlimning sinf-dars tizimi, alohida oʻquv fanlarini oʻqitish metodikasi va didaktikasiga oid asarlarda uning afzallik va kamchiliklari koʻrsatib beriladi.

Afzalliklari: yaxlit oʻquv-tarbiyaviy jarayonning tartibli ketishini taʼminlovchi aniq tashkiliy tizim; jarayonlarning oddiy boshqarilishi; muammoning jamoa boʻlib muhokama qilinishi, masalaning echimini birgalikda izlash jarayonida bolalar oʻrtasida oʻzaro munosabatlarning shakllanish imkoniyati;

o'qituvchining o'quvchilar va ularning tarbiyasiga doimiy emotsional ta'sir ko'rsatishi; ta'limning emotsionalligi (zero, o'qituvchi bir vaqtning o'zida o'quvchilarning katta guruhi bilan ish olib boradi), o'quv faoliyatiga musobaqalashish elementlarini kiritish uchun sharoitning yaratilishi, bilimsizlikdan bilimlarni o'zlashtirish sari harakatlarning muntazamligi va ketma-ketligi.

Kamchiliklari: tizimning asosan bilimlarni o'rtacha darajada o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun mo'ljallanganligi, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun qiyinchiliklarning yuzaga kelishi va kuchli o'zlashtiruvchi o'quvchilar qobiliyatlarining rivojlanish sur'atining ortga surilishi; o'qituvchi uchun o'qitish mazmuni va o'qitish sur'atlari hamda metodlari bo'yicha individual ishlarni tashkil etish, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishda qiyinchilikning yuzaga kelishi; katta va kichik yoshli o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning qaror topmasligi.

XX asr 20-yillarida maktab ishlari ilmiy-tadqiqot instituti ta'limning loyihali tizimini targ'ib qila boshladi. Uni amerikalik U.Kelpatrik ishlab chiqqan. Ta'limning bu tizimining mazmuni o'quvchilarning o'zlari loyiha ishlari mazmunini tanlab olishlaridan iborat. U mavjud haqiqiy hayot bilan bog'langan bo'lishi va o'quv guruhi ixtisoslashishlariga qarab (yo'nalishlari) ijtimoiy- siyosiy, xo'jalik-ishlab chiqarish yoki madaniy-turmush tomonlarini aks ettirishi kerak bo'lgan.

60-yillarda Trank rejasi juda mashhur bo'ldi. Uni amerikalik professor pedagog Lyuyd Trank ishlab chiqqan. O'qitishni tashkil etishning bu shakli katta auditoriyalarda (100-150 odam) mashg'ulotlarni, 10-15 kishilik guruhlarda va o'quvchilarning individual ishlarini birgalikda olib borishni taklif etadi. Bunda turli xildagi texnik vositalardan foydalanib umumiy ma'ruzalarni olib borishga o'quv vaqtining 40 %i ajratiladi. Kichik guruhlardagi mashg'ulotlarga (seminarlar) o'quv vaqtining - 20 %, kabinet va laboratoriyalarda individual mustaqil ishlarni bajarishga 40%i ajratiladi.

70-yillarda o'qishni tashkil etish noan'anaviy shakllarini izlash davom ettiriladi.

Tajriba va sinov maktablarini izlash birinchi navbatda sinf-dars tizimini modernizatsiyalashtirish fikri bilan bogʻliq boʻlgan. Izlanishlarning asosiy masalasi - oʻqishni individuallashtirish edi.

Birinchi universitetlar paydo boʻlishi bilan taʼlimning maʼruza-seminar tizimi yuzaga kela boshlaydi. U yaratilgan paytdan beri xali deyarli mazkur tizim oʻzgarmagan. Maʼruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlari, konsultatsiya va tanlagan kasbi boʻyicha amaliyot hozirgacha leksion- seminar tizim sifatida oʻqishning asosiy shakllaridan biri boʻlib kelmoqda.

Maʼruza-seminar tizimi oʻzining sof koʻrinishida oliy va oliy maktabdan keyingi taʼlim amaliyotida qoʻllaniladi. Oʻzbekistonda uch yillik oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimini tadbiq etilishi bilan maʼruza-seminar tizimidan akademik litsey va kasb-hunar kollejlari foydalanila boshlandi. Oxirgi paytlarda maʼruza-seminar tizimi elementlaridan oʻrta maktab katta sinflarida ham qoʻllanila boshlandi.

1.2. Seminar darsi va uning oʻquv jarayonida tutgan oʻrni.

Maʼruza bilan birgalikda amaliy mashgʻulot ham oʻquv jarayonining muhim shakllariga kiradi. U taʼlim, tarbiya berish hamda nazariyani amaliyot bilan bogʻlash funksiyasini bajaradi. Amaliy mashgʻulot atamasi pedagogikaga oid adabiyotlarda tor va keng maʼnoda talqin etiladi. Amaliy mashgʻulot keng maʼnoda seminar (uning barcha turlari), mashq, laboratoriya ishini umumiy holda ifodalanishidir. Seminar amaliy mashgʻulotning shakllaridan biri boʻlib:

- Ç maʼruzada bayon qilingan nazariy qonun-qoidalarni mustahkamlash;
- Ç fan boʻyicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish;
- Ç talabalarni ilmiy tadqiqot, bilish qobiliyatlarini oʻstirish vazifalarini bajaradi.

Seminar darsi talabalarni bilim olishlari, uni puxta oʻzlashtirishlari va olgan bilimlarini kelgusida real hayotda qoʻllashni oʻrganishlarida alohida oʻrin tutadi.

Shuning uchun ham, seminar darsini qiziqarli, talabalarni faol qatnashishlarini ta'minlaydigan metodlarni qo'llab, o'qish muhim ahamiyatga ega.

Ma'ruzada odatda bayon qilish etakchi rol o'ynaydi. Talabalar ma'ruza tinglashda passiv rol o'ynaydilar. Seminar darsida esa talabalar faol bo'lishadi. Darsda turli metodlarni qo'llab, ularning faolligini ta'minlash imkoniyati keng.

Ma'ruza darsi monolog tarzida bayon qilinsa, seminar darsi dialog asosida olib boriladi. Odatda, seminar darsida talabalarning bilimi, o'z ustida ishlash darajasi aniqlanadi, nazorat qilinadi.

Seminar (lot. seminariyum - manba, ko'chma ma'noda - maktab) -o'quv amaliy mashg'ulot shakllaridan biri. Asosan oliy o'quv yurtlarida, ilmiy to'g'arak, anjumanlarda qo'llaniladi.

Ta'dimning seminar shakli qadimgi Yunon va Rim maktablarida paydo bo'lgan. Keyinchalik G'arbiy Yevropa universitetlarida rivojlantirilgan. Bu universitetlarda seminar, talabaning adabiyotlar, manba ustida ishlash vazifasini o'tagan. XX asr boshlaridan seminar darslari talabalarning umumiy ilmiy dunyo-qarashini kengaytirishda, ularni muayyan fan tarixidagi muhim muammo va tadqiqotlar bilan tanishtirishda katta rol o'ynay boshlagan.

Seminarining asosan uch turi bor:

1. O'rganilayotgan fan yoki kursni chuqur o'rganishga yordam beradigan seminar darslari.
2. Ayrim muammo, asosiy yoki muhim mavzuni o'rganish uchun o'tkaziladigan seminarlar.
3. Tadqiqot xarakteridagi seminarlar.

O'quv jarayonini tashkil etishda seminar darslari alohida o'rin tutadi. Seminar o'quv jarayonining talabalar bilimlarini mustahkamlashni ta'minlovchi, ijodiy qobiliyatlarini namoyon qiluvchi shaklidir. Seminar mashg'ulotlarining maqsadi talabalarning chuqur bilim olishini ta'minlash, olgan bilimni real hayotda qo'llashga o'rgatishdir.

Buning uchun talaba olgan axborotlarini tahlil qilish, ilmiy tadqiqot o'tkazish, taqqoslash, xulosa chiqarishni bilishi kerak. Seminar darsining oldiga qo'yilgan bosh maqsadga erishish uchun dars oldiga qo'yilgan qator vazifalarni amalga oshirish kerak. Bu vazifalar seminar darslari bajaradigan funksiyalarda o'z ifodasini topadi.

Seminar darsi quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Ç talabalarga professional ta'dim berish va tarbiyalash;

Ç mustaqil ishlash malakasini o'rtirish;

Ç mantiqiy fikrlashga o'rgatish;

Ç nutqini o'rtirish, ilmiy munozaralar olib borishga o'rgatish;

Ç mustaqil fikr yuritish va o'z fikrini o'rtoqlashishga o'rgatish;

Ç o'rtoqlari fikrini tanqidiy baholashga o'rgatish;

Ç talabalar bilimini nazorat qilish va baholash;

Ç nazariy olgan bilimlarini amaliyot bilan bog'lash.

Inson xotirasi - bu bizning biokompyuterdir. Odatda, yangi axborotni qabul qilar ekanmiz, avvalgi axborot qisman xotiradan ko'tariladi. Axborotlar nihoyatda xilma-xil bo'lib, inson har kuni o'z hayotida qabul qiladigan axborotlar miqdori, ularni turlicha qabul qilinishi, xotirada saqlanib qolishi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Psixologlarning fikricha, olingan axborot, 1.2.1-chizmada tasvirlangandek, go'yoiki filtrdan o'tib, saralanib, ma'dum bir jihatlari bilan ajralib turadiganlari xotirada saqlanar ekan.

Uzoq muddat xotirada qoladigan axborotlarga qo'yidagilarni kiritish mumkin:

Ç qiziqarliligi, jo'shqinligi kabi xususiyatlari bilan ajralib turuvchi axborotlar;

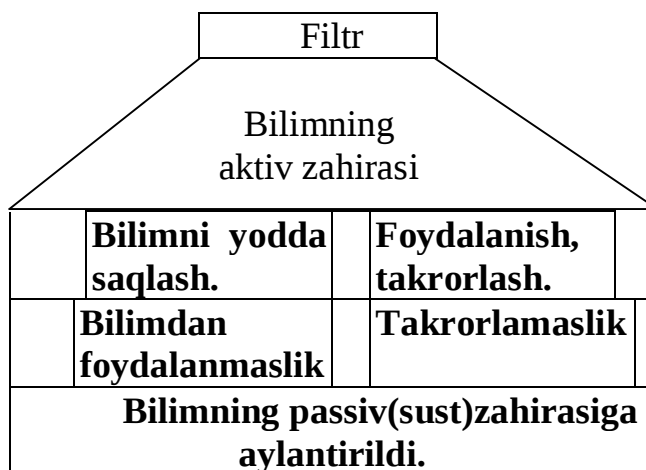
Ç tasavvur, his-tuyg'u va shu kabi bir-birini eslatadigan, o'zaro bog'lanishdagi axborotlar;

Ç inson tomonidan tushunib, mohiyatiga etilgan axborotlar;

Ç faollik bilan qabul qilingan, oʻrganilgan, takrorlanib turiladigan axborotlar.

Aytib oʻtganimizdek, olimlarning ilmiy tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, oddiy inson odatda axborotlarni olgan manbasi, shakliga koʻra turli darajada oʻzlashtiradi.

1.2.1-chizma.Olingan axborotning filtrdan oʻtishi.⁷

Olingan axborot 1.2.1-chizmada goʻyo filtrdan oʻtishi koʻrsatilgan. Bu holda axborot qisqa muddat yodda saqlanadi. Qisqa muddat yodda qolgan bilim ikkinchi filtrdan oʻtgach, shu bilimni yodda saqlash, foydalanish, takrorlash tufayli faol bilim zaxirasiga aylanadi.

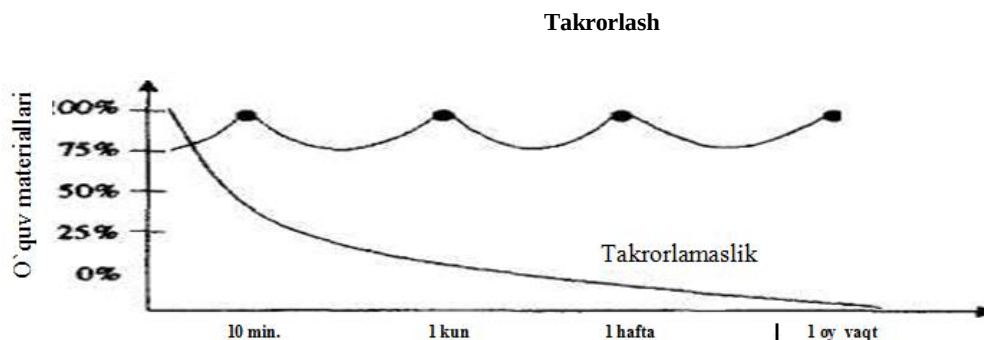
Bu bilimdan foydalanib, takrorlab turilmasa, sust bilim zaxirasiga aylanadi va bora-bora xotiradan koʻtariladi. Uni quyidagi 1.2.2-chizmada koʻrish mumkin. Bulardan shunday xulosa chiqarish mumkin: talabalarning eng avvalo, oʻquv materialini oʻzlashtirishi, yodda qolishi uchun olinadigan axborotni iloji boricha eshitish va koʻrish orqaligina emas, balki gapirish, oʻz faoliyatida sinab koʻrish orqali yetkazish katta ahamiyatga ega. Bunga erishishning yoʻli seminar darslarini turli-tuman metodlar orqali olib borishdir. Aynan seminar darsida talabalar maʼruza, kitob, jurnal va hokazolar orqali olgan axborotlari, bilimlarini tushungan

⁷ Manba: D. Tojiboyeva. Maxsus fanlarni oʻqitish metodikasi. Oʻquv qoʻllanma. - T.: Fan va Texnologiya, 2007

holda gapirib berish, uni modellashtirish asosida sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Seminar darsini o'tkazishda qo'llanadigan uslublar turli-tuman bo'lib, u

1.2.2-chizma.

yoki bu uslubni tanlash, o'rganilayotgan fanning xususiyatiga; o'tilayotgan mavzuga, seminar darsiga qo'yilgan maqsadga, tanlangan uslubni qo'llash imkoniyatiga bog'liq.

Hozirgi paytda iqtisodiy fanlarni o'rganishda nisbatan keng qo'llaniladigan uslublardan: ekspress savol-javob, savollar tizimiga asoslangan muhokama, seminar mashg'uloti rejasi bo'yicha atroflicha suhbat, modellashtiruvchi o'yin, doklad va referatlarni muhokama qilish, masala, mashq, test echish va ularning natijasini muhokama qilish, munozara va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Seminar mavzusi ma'ruza mavzusi bilan bir xil bo'lishi shart emas. Ba'zan mavzudagi ayrim savollar ma'ruzada ko'rib chiqilsa, ayrimlarini seminarda muhokama qilish mumkin. Hozirgi paytda ma'ruzada ko'rilgan mavzu albatta, seminarda ham muhokama qilinadi. Lekin ma'dum sharoitda seminar darsi va uning mavzusiga boshqacha yondashish mumkin. Aytaylik, adabiyotlar, axborot manbalari mavjud bo'lsa, seminarda mustaqil o'rganilgan mavzuni muhokama qilish mumkin.

Seminar darsini muvaffaqiyatli o'tkazish uchun asosiy va qo'shimcha adabiyotlarni sinchkovlik bilan o'rganish zarur. Adabiyotlarni o'rganish dars jarayonida talabalarning diqqatini qaratish lozim bo'lgan masalalarni alohida

ajratish, mavzuni qaysi usul asosida o'rganishni rejalashtirish va darsga tayyorlanish imkonini beradi.

Savollarni murakkablashtirish hamda savollar tizimiga o'tish orqali mavzu mazmunini chuqur o'zlashtirish mumkin. Bu esa savolni muhokama qilish jarayonida vujudga kelgan muammoli vaziyatni o'rganib, uni yechish imkoniyatini beradi. Masalan, iqtisodiyot nazariyasining bosh muammosi nima? - degan savol qo'yilgan. Bu holda talaba iqtisodiyot nazariyasi fanining bosh muammosi - resurslarning cheklanganligi sharoitida cheksiz ehtiyojlarni qondirish muammosi - deb javob berishi mumkin.

Ana shu savolni aytaylik, quyidagicha savollar tizimi asosida ilgari surish mumkin: Iqtisodiyot nazariyasining bosh muammosi nima? Nima sababdan buni bosh muammo deb ataymiz? Sizningcha, iqtisodiyotda yana qanday muammolar bor? tarzida berish mumkin. Ana shu savollar tizimiga javob berish jarayonida talabalar iqtisodiyot nazariyasining bosh muammosi resurslarning cheklanganligi sharoitida cheksiz ehtiyojlarni qondirish ekanligini, bunga sabab, iqtisodiyotdagi barcha masalalarni qamrab olishi ekanligi oydinlashadi. Ularga misol qilib, tanlash muammosini, har bir uy xo'jaligi, firma, davlat o'z oldiga qo'ygan maqsad va unga erishish muammosini va hokazolarni ko'rsatish mumkinki, ularning barchasi resurslarning cheklanganligi bilan bog'lik.

Mavzuni o'rganishni chuqurlashtirishga savol shaklini o'zgartirish, uni murakkablashtirish orqali ham erishish mumkin. Aytaylik, savolni iqtisodiyot nazariyasining bosh muammosi nima va uni nega bosh muammo deyiladi?- tarzida qo'yiladi.

Talabalarning mavzuni, u yoki bu kategoriyani qay darajada tushunganlarini sinash va puxtaroq tushunishlariga yordam berish uchun javoblarni ular bilan birgalikda muhokama qilish asosida mini test o'tkazish mumkin.

Seminar-darsning iqtidorni namoyon etadigan, nutq so'zlash, boshqalar fikriga tanqidiy qarashni talab etadigan uslublaridan biri - munozaradir. Bunday usul bilan dars o'tish o'qituvchidan katta tayyorgarlik ko'rish, mahoratni talab

qiladi. Umuman olganda, seminar darsi turli metodlar asosida olib borilar ekan, u qiziqarli, barcha talabalarni faol qatnashishga, demak, darsga qunt bilan tayyorlanib kelishga undaydi.

1.3.Seminar darsiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish (seminar darsi o'tishga doir uslubiy ko'rsatmalar)

Seminar darsiga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishni quyidagi namunaviy mashg'ulotda ko'rib chiqamiz. Bu uslubiy ko'rsatma dars o'tishni rejalashtirish va o'tkazishga yordam beradi.

Dars o'tishni uch asosiy qismga bo'lish mumkin. Bular:

I. Kirish:

- salomlashish;
- o'tgan dars mavzusini qisqacha takrorlash;
- yangi mavzuni talabalarga havola qilish;
- darsda o'tiladigan mavzuning maqsadini bayon qilish;
- darsda muhokama qilinadigan savollar rejasini bayon qilish.

II. Dars o'tish:

- mavzuda ko'riladigan asosiy masalalar, kategoriyalarni bayon qilish;
- asosiy konseptsionalarni, masala, muammolarni tushuntirish, qaytarish bilan talabalar bilimni mustahkamlash;
- hayotda ularni qo'llash borasida misollar keltirish;
- seminar darslar, amaliy mashg'ulotlarda mashqlar, masalalar yechish va boshqa qator metodlar yordamida bilimni mustahkamlash.

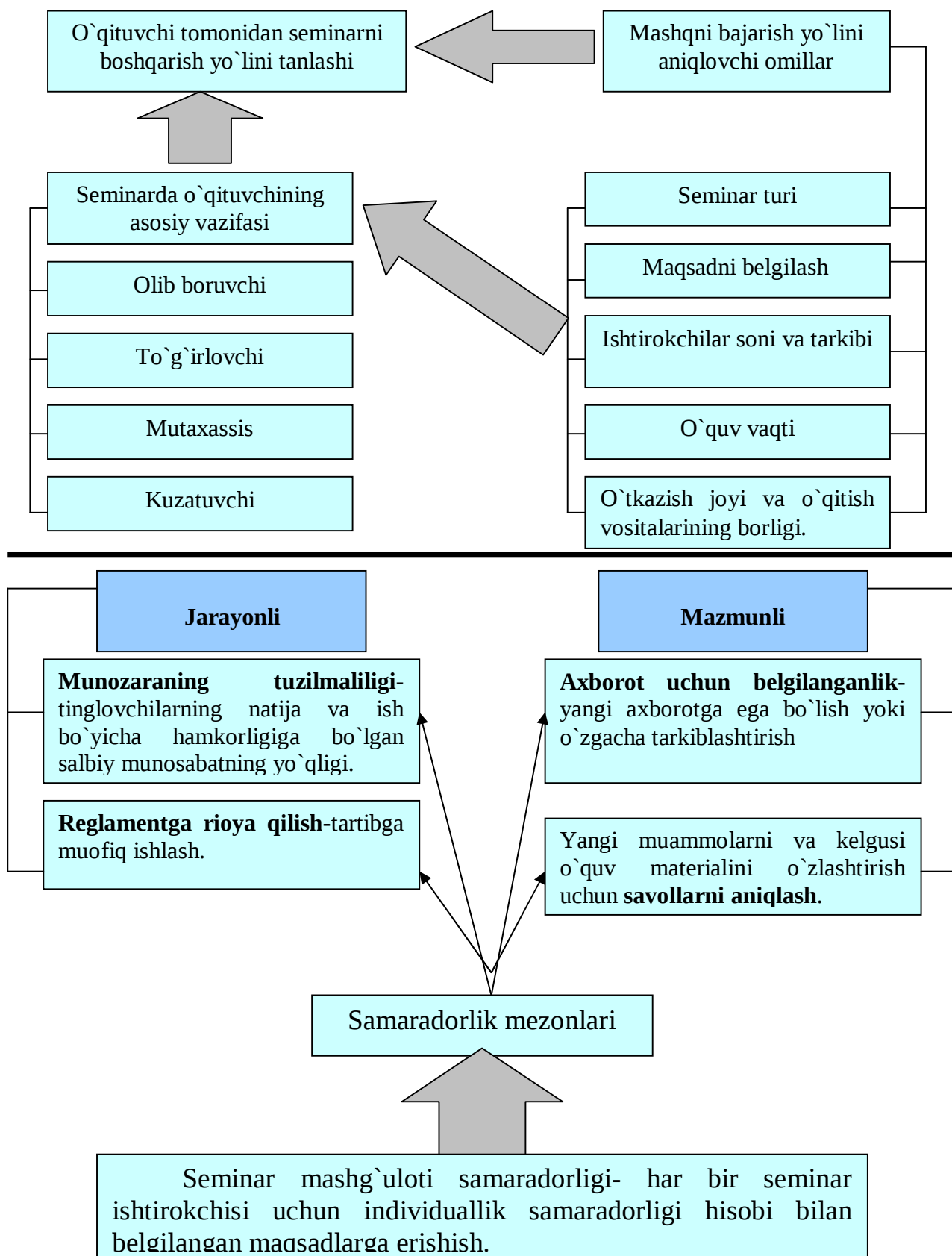
III. Darsni yakunlash:

- darsda bayon qilingan fikrlarni umumlashtirish;
- darsga xotima yasab, talabalarni kelgusida bajarilishi kerak bo'lgan ishlarga yo'naltirish.

Demak, seminar mashg`uloti asosan uch bosqichdan iborat bo`lib, u ta`lim beruvchi rahbarligida o`tkaziladi. Bunda o`qituvchi ta`lim oluvchilar faoliyatini mashg`ulot maqsadiga yo`naltirib turadi. (1.3.1-chizma).⁸

⁸ Xo`jayev N.Shomurotova N.Iqtisodiy fanlarni o`qitish uslubiyati.-T.:2010

1.3.1-chizma. Seminarni pedagogik boshqarish, uning samaradorligini baholash.

Na`munaviy seminar mashg`uloti.

Mavzu: «Schetlar tizimi va ikkiyoqlama yozuv»

Darsning maqsadi:

Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi bo'yicha umumiy tushunchani shakllantirish, schyotlarning turkumlanishi bilan tanishtirish, hamda ikki yoqlama yozuv usullari va ularning qo'llanilish to'g'risida tushuncha hosil qilish.

Mavzu bo'yicha seminar mashg'ulotiga tayyorlanish uchun zarur adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ñ ustuvor maqsadimizdir» hamda «Asosiy vazifamiz ñ Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir» nomli ma'ruzalarini o'rganish bo'yicha O'quv-uslubiy majmua. ñ Toshkent: Iqtisodiyot. - 2010. -340 b.

- [illegible]

8. Bekmuradov A. va boshqalar. Moliya va bank tizimidagi islohatlar samarasi. T.: TDIU. 2005. 62 b.

9. O`razov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining konseptual masalalari. K.B. Urazov. - T.:Fan nashriyoti, 2005.- 236 b.

10. Mamatov Z.T. Xo`jalik yurituvchi suböektlar moliyaviy hisobotlarni audit qilishning nazariy va uslubiy asoslari. ñT.: O`zR Bank-moliya akademiyasi. Dok. diss. 2005. -310 b.

Darsda yoritilishi lozim bo`lgan asosiy tayanch tushunchalar va atamalar:

Schetlar tizimi, ikkiyoqlama yozuv, aktiv schetlar, passiv schetlar, sintetik va analitik schetlar, kontraktiv va kontrpassiv schetlar, tranzit schetlar, oddiy buxgalteriya provodkasi, murakkab buxgalteriya provodkasi.

Dars o`tish uchun zarur jihozlar:

- proektor, slaydlar, flomaster, kitob, gazeta - jurnallar.

Dars o`tishda foydalaniladigan ko`rgazmali qurollar :

(slayd, vatman qog`ozga chizilgan bo`lishi yoki dars davomida doskaga chizish mumkin):

- Schetlar rejasining qismlari va bo`limlari berilgan sxema;
- Schetlarning tuzilishiga oid tarqatmalar .

Tarqatiladigan materiallar:

- Mavzu asosida masalalar, darsda bajariladigan topshiriqlar;
- qaror qabul qilish setkasi.

Seminar darsida muhokama qilinadigan savollar va ularga ajratilgan taxminiy vaqt:

Tashkiliy qism 5-8 daqiqa: (bunda, o`quvchilarning davomati, xona ozodaligi, o`quvchilarning darsga tayyorgarlik darajasi tekshiriladi.Keyin, o`tilgan dars takrorlanib,yangi mavzu va uning rejalari e`lon qilinadi).

Keyingi qismda yangi mavzu rejalari birin ketin bayon qilib o`tiladi.Unga 20-24 daqiqa vaqt ajratiladi. Darsning yakuniy qismiga esa 8-10 daqiqa vaqt ajratiladi. Quyidagi 1.3.2-chizmada yangi mavzu bo`yicha muhokama qilinadigan savollar berilgan:

1.3.2-chizma.Muhokama qilinadigan savollar:

Savollar mazmuni		Ajratilgan vaqt
1.	Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi haqida tushuncha.	20-24 daqiqa
2.	Aktiv schyotlar to`g`risida tushuncha.	
3.	Passiv schyotlar to`g`risida tushuncha.	
4.	Sintetik va analitik schyotlar to`g`risida tushuncha.	
5.	Kontr aktiv va kontr passiv schyotlar to`g`risida tushuncha.	
6.	Tranzit schetlari va ularning ahamiyati.	
7.	Ikki yoqlama yozuv usullari va ularning qo`llanilish tartibi.	
8.	Oddiy buxgalteriya provodkasi.	
9.	Murakkab buxgalteriya provodkasi.	
Darsni yakunlash		8-10 daqiqa

Darsning qisqacha tafsiloti.

1. Tashkiliy qism.

Talabalar bilan salom-alik qilinadi. O`qituvchi auditoriyada zarur jihozlar bor-yo`qligini ko`zdan kechirib chiqadi. Davomat tekshiriladi. So`ngra o`tgan seminar darsida o`tilgan mavzuni qisqacha takrorlab, yangi mavzuni boshlaydi. Darsning qisqacha maqsadi bayon qilinadi:O`tgan seminar darsida biz óBuxgalteriya balansiô mavzusini yakunladik. Shu mavzuda biz buxgalteriya balansi to`g`risida tushuncha, balansning turlari, boshlang`ich, hisobot va tugatish balaslari to`g`risida tushuncha, buxgalteriya balansining ma`lumot olishdagi ahamiyati, buxgalteriya balansining iqtisodiy mazmuni, buxgalteriya balansini

tuzishdagi asosiy maʼlumot manbalarini birgalashib muhokama qildik va oʻrgandik.

Bugun biz yangi mavzu: «Buxgalteriya hisobi schyotlari tizimi va ikki yoqlama yozuv» mavzusini muhokama qilamiz.«Buxgalteriya hisobi nazariyasi» fanini oʻrganishda aynan mana shu mavzuni oʻrganishimiz bejiz emas, chunki schetlar rejasi va ikkiyoqlama yozuv buxgalteriya hisobining asosini tashkil qiladi. Bugungi mavzuda biz ana shu schetlar rejasining tuzilishi, ikki yoqlama yozuv usullari va ularning qoʻllanilish tartibini va boshqa masalalarni oʻrganamiz.

Darsga seminar mashgʻuloti rejasi boʻyicha tayyorlanib kelish kerak edi. Darsga hamma tayyormi? - deya soʻrab, tayyorlanmay kelganlarni sababini aniqlaydi. Bugungi mavzu muhokamasini boshlaymiz deb, oʻqituvchi kirish soʻzini tugatadi.

2. Savollar muhokamasi.

Bugungi mavzu muhokamasini oʻ Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi haqida tushuncha^o uzviy savolini muhokama qilishdan boshlaymiz, deya oʻqituvchi nimalarga alohida ahamiyat berish kerakligini tushuntiradi.

Bu savolni anʼanaviy uslub suhbat va savol-javob bilan muhokama qilish mumkin. Bunda, avvalo, schetlar tizimi deganda nimani tushunamiz? degan savol qoʻyamiz.

1.3.3-chizma.

Schetlar tizimi - xoʻjalik mablagʻlarni tashkil topish manbalarini, xoʻjalik jarayoni natijasida ularni tarkibiy, miqdoriy va xarakat jixatidan oʻzgarib borishini iqtisodiy guruhlash va doimo tezkor nazorat qilib borishdir.

Bu savol atroflicha muhokama qilinadi. Talabalar oʻz fikrlarini bayon qiladilar.(1.3.3-chizma).Oʻqituvchi muhokamaga qisqacha yakun yasaydi va keyingi savolga oʻtiladi.

Agar bu fikrlar etarli boʻlmasa, oʻqituvchi yoki talabalar savol berishlari mumkin. Faqat bu savol-javoblar uzoqqa choʻzilib ketishini oldini olgan maʼqul.

O'qituvchi savolni qisqacha yakunlab, kelgusi muhokama qilinadigan savol va unda diqqat qaratish lozim bo'lgan masalalarga alohida urg'u beradi.

Talabalar bu savolga qanday tayyorlanib kelishganini mini-test yordamida aniqlash mumkin.

1. Buxgalteriya o'tkazmalari turlari.

- a) ko'p yoqlama, oddiy.
- b) murakkab, bir yoqlama.
- v) oddiy o'rta, murakkab.
- g) oddiy, murakkab

2. Schetlarni mo'ljaliga ko'ra turkumlanishi.

- a) aktiv, passiv, hisobot davrlari bo'yicha taqsimlovchi, yig'ib taqsimlovchi schetlar.
- b) asosiy, kalkulyatsiya, taqsimlovchi
- v) asosiy, tartibga soluvchi, taqsimlovchi, taqqoslovchi, kalkulyatsiya.
- g) taqsimlovchi, taqqoslovchi, tartibga soluvchi.

3. Hisob turlari

- a) analitik hisob, sintetik hisob
- b) analitik hisob, sintetik hisob, murakkab hisob
- v) analitik schet, analitik hisob
- g) sintetik hisob, analitik schet

4. Ikki yoqlama yozuv shartlari

- a) bir schet debeti va ikkinchi schet kreditiga bir xil summa
- b) bir xo'jalik jarayoni summasi bir vaqtda bir xil summada bir schet debeti, bir schet kreditida aks ettiriladi
- v) bir schet debet bo'lib, ikkinchi schet kreditlanadi.
- g) bir summa bir schet debetiga, ikkinchi schet kreditida aks ettiriladi.

Mini-testimizni echish uchun har bir savolga 1 daqiqadan vaqt ajratamiz.

Mini-test bo'yicha javoblarni to'g'riligini tekshirish uchun o'qituvchi avvaldan javoblar bo'yicha setka tayyorlab olgani ma'qul. U katak daftardan qirqib tayyorlanadi.

1.3.4-chizma. Mini test javoblari uchun setka.⁹

	A	B	V	G
1				+
2		+		
3	+			
4				+

Qaysi javob to'g'ri bo'lsa, shu katakni qirqib olamiz. Bizni tasvirimizda u (+) belgisi tushirilgan. Faqat test javoblarini aynan qanday tartibda yozilishiga karab, setka tayyorlanadi yoki tayyorlangan setkamiz bo'yicha javoblar qanday tartibda yozilishi kerakligi to'g'risida ogohlantiramiz. Imkoniyat bo'lsa, test bilan birga javob yoziladigan setka ham tarqatiladi. Bunda javoblarni qanday, qayerga yozishni tushuntirish oson.

O'qituvchi testlarni yig'ishtirib olib, qaysi javoblar to'g'riligini tekshirmay yoki tezda tekshirib, muhokamani boshlashi mumkin.

O'qituvchi ixtiyoriy yoki o'z qaroriga ko'ra biron talabadan uningcha qaysi javob to'g'riligini so'raydi. Talaba belgilagan javobni aytadi. O'qituvchi auditoriyaga «Hamma shunday belgiladimi?» - deya murojat qiladi:

Talabalar qaysi javob va aynan nima sababdan to'g'riligini tushunishi uchun javoblar birma-bir tahlil qilib chiqiladi.

Bu savolni o'qituvchi boshqa metodlar an'anaviy uslub, referat yoki ilmiy doklad muhokamasi tarzida o'rganishni tashkil etishi mumkin:

O'qituvchi uchinchi savolga yakun yasari ekan, hozirgi muhokama qilingan savolda iqtisodiyotning bosh muammosi - poydevorini tashkil qilgan ikki

⁹ Muallif ishlanmasi.

fundamental faktning birinchisi ko'rib chiqilgani, ikkinchisining muhokamasiga o'tilayotganini ta'kidlashi kerak.

Darsga yakun yasash. O'qituvchi darsni yakunlar ekan, talabalarga «Kimda qanday savol bor?» - deya murojat qiladi. Talabalarning savoli bo'lsa, o'qituvchi javob beradi. So'ngra guruhning seminar darsiga tayyorgarligini baholaydi hamda eng faol qatnashganlarni alohida qo'rsatib, ular to'plagan ballni e'lon qiladi.

Kelgusi seminar darsi « Baholash va kalkulyatsiya » mavzusi bo'yicha bo'lishi, darsga «Seminar mashg'ulotlarining rejası» bo'yicha tayyorlanib kelish topshiriladi.

Bundan tashqari o'tilgan darsni, o'rganilgan kategoriyalarni yanada yaxshiroq eslab qolish uchun tarqatiladigan material orqali topshiriq talabalarga uy vazifasi qilib beriladi. Topshiriqni kichik guruhlar birgalikda bajarishi tavsiya qilinadi.

Umuman olganda seminar darsi turli uslublar asosida olib borilar ekan, u qiziqarli bo'lib, barcha talabalarni faol qatnashishga, demak darsga qunt bilan tayyorlanib kelishga undaydi.

Seminar darsini turli metodlarni qo'llab tashkil etishni ko'rib chiqdik. Darsni texnologik yondashuv asosida tashkil etish bu jihatdan bir muncha farq qiladi. Unda seminar darsi o'tishning texnologik xaritasi tayyorlanib, barcha savollar muhokamasi qanday tartibda olib borilishi rejalashtiriladi. O'qituvchi va talabalarning qanday vazifalarni bajarishi ko'rsatiladi. Darsning maqsadi, o'quv faoliyatining natijasi belgilanadi. O'qitishning metodlari va o'rganish texnikasi, o'qitish vositalari aniqlanadi. Mazkur darsni o'tgungacha talabalar bilishi lozim bo'lgan bilim va malakalar ko'rsatiladi. Har bir savolning muhokamasi qanday tartibda o'tilishi, qanday topshiriqlar berilishi ko'rsatiladi.

Texnologik yondashuv asosida seminar darsiga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishni, texnologik xarita ishlab chiqishni «Schetlar tizimi va ikkiyoqlama yozuv» mavzusida seminar darsi o'tish misolida ko'rib chiqamiz.

Seminar mashg'ulotni olib borish texnologiyasi.

Tinglovchilarning soni: 20-30 ta	Vaqtı ñ 2 soat
O'quv mashg'ulotining shakli	Seminar mashg'uloti óBlis-so'rovô va óGuruhlarda ishlashô usullaridan foydalangan holda o'tkaziladi.
Amaliy mashg'ulotning rejasi	1.Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi haqida tushuncha. 2.Aktiv schyotlar to'g'risida tushuncha. 3.Passiv schyotlar to'g'risida tushuncha. 4.Sintetik va analitik schyotlar to'g'risida tushuncha. 5.Kontr aktiv va kontr passiv schyotlar to'g'risida tushuncha. 6.Tranzit schetlari va ularning ahamiyati.
O'quv mashg'ulotining Maqsadi	Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi bo'yicha umumiy tushunchani shakllantirish, schyotlarning turkumlanishi bilan tanishtirish, hamda ikki yoqlama yozuv usullari va ularning qo'llanilish to'g'risida tushuncha hosil qilish.
O'qituvchining vazifalari:	O'quv faoliyatining natijalari:
• Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi haqida tushuntiradi. • Aktiv schyotlar to'g'risida tushuncha beradi. • Passiv schyotlar to'g'risida tushuncha va sintetik va analitik schyotlar to'g'risida tushuncha beradi. • Kontr aktiv va kontr passiv schyotlar to'g'risida tushuncha va rasmiylashtirish bilashtirishni tushuntiradi. • Tranzit schetlari va ularning ahamiyati hamda ikki yoqlama yozuv va uning kelib chiqish tarixini aytib beradi.	• Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi haqida tushunchalarga ega bo'ladilar. • Aktiv schyotlar to'g'risida tushunchaga ega bo'ladilar. • Passiv schyotlar to'g'risida tushuncha va sintetik va analitik schyotlar to'g'risida ma'dumotga ega bo'ladi va xujjatlarda aks etira oladi. • Kontr aktiv va kontr passiv schyotlar to'g'risida tushuncha va rasmiylashtirishni o'rganadilar. • Tranzit schetlari va ularning ahamiyati hamda ikki yoqlama yozuv va uning kelib chiqish tarixini aytib bera oladilar. •
O'qitish usullari	Muxokama, savol-javob, mavzuga yo'naltiriltiruvchi savollar.
O'qitish vositalari	Tarqatma materiallar, slaydlar orqali kompyuter yoki proektor yordamida taqdimot.
O'qitish shakli	Jamoa bilan va guruhlarda ishlash.
O'qitish shartlari	Proektor yoki kompyuter orqali taqdimot o'tkazishga ixtisoslashgan auditoriya.

Monitoring va baholash	Ogʻzaki nazorat, savol-javob, oʻz-oʻzini nazorat qilish, reyting tizimi asosida baholash.
------------------------	---

Seminar mashgʻulotning texnologik kartasi (1-mashgʻulot)

Jarayonlar va vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	Oʻqituvchi	Tinglovchilar
1- bosqich. Kirish(5 min.)	1.1. Seminar mashgʻulotning mavzusini eʼlon qiladi, oʻquv mashgʻulotining maqsadi va natijalarini tushuntiradi. 1.2. Mashgʻulotda koʻriladigan masalalarning boshqa mavzular bilan bogʻliqligi toʻgʻrisida maʼlumot beradi.	1.1. Tinglashadi. 1.2. Tinglashadi va qayd qilib borishadi.
2- bosqich. Bilimlarni faollashtirish (15 min.)	2.1. Avvalgi mashgʻulotda mustaqil oʻrganish uchun berilgan savollar asosida bilimlarni esga solish uchun tinglovchilar bilan óʻBlis-soʻrovô usulida savol-javob oʻtkaziladi.	2.1. Savollarga javob berishadi.
3- bosqich. Asosiy (50 min.)	3.1. Mashgʻulotda koʻrib oʻtiladigan reja savollarini eʼlon qiladi: • Buxgalteriya hisobi schyotlari va tizimi haqida tushuncha. • Schyotlarning turkumlanishi. • Aktiv schyotlar toʻgʻrisida tushuncha. • Passiv schyotlar toʻgʻrisida tushuncha. 3.2. Mashgʻulotda koʻriladigan reja savollari toʻgʻrisida qisqa amaliy maʼlumot beradi. 3.3. Tinglovchilarga guruxlarda test savollarini yechish vazifasi beriladi.	3.1. Berilgan maʼlumotlarni oʻzlarida qayd qilib borishadi. 3.2. Reja savollari boʻyicha berilgan amaliy maʼlumotlarni muhokama qilishadi. 3.3. Test savollarini yechishadi.
4- bosqich. Yakuniy (10 min.)	4.1.Oʻtilgan mavzu yuzasidan yakuniy xulosa chiqariladi. 4.2. Mavzu yuzasidan mustaqil oʻrganish uchun savollar beriladi .	Tinglashadi. OʻUMga qaraydilar.

Takrorlash uchun savollar:

1. Buxgalteriya hisobi schyotlari deganda nimani tushunasiz?
2. Schyotlarning turkumlanishini aytib bering?
3. Aktiv schyotlarga misol keltiring.
4. Passiv schyotlarga misol keltiring.

5. Aktiv schyotlarda oxirgi qoldiq qanday aniqlanada?

6. Passiv schyotlarda oxirgi qoldiq qanday aniqlanada

II-BOB. Seminar mashg`ulotlarini tashkil qilishda talabalar bilimini mustahkamlash va baholashda ko`rgazmali qurol,tarqatma materiallar hamda turli metodlardan foydalanish va ularni takomillashtirish.

2.1. Ko`rgazmali qurollar va tarqatma materiallar tayyorlash va ulardan foydalanish.

Darsni tashkil etishda ko`rgazmali qurollar muhim o`rin tutadi. Didaktikaning asosiy prinstiplaridan biri darsning ko`rgazmaliligini ta`minlash. Ayniqsa, iqtisodiy fanlarni o`qitishda ko`rgazmali qurollardan foydalanish talabalarga iqtisodiy kategoriyalarni, muammolarni o`rganishda katta yordam beradi.

Ko`rgazmali qurollar yordamida bir vaqtning o`zida muhokama qilinayotgan savolni, axborotni ham eshitish, ham ko`rish orqali qabul qilish shubhasiz talabalarni puxta bilim olishlariga yordam beradi.

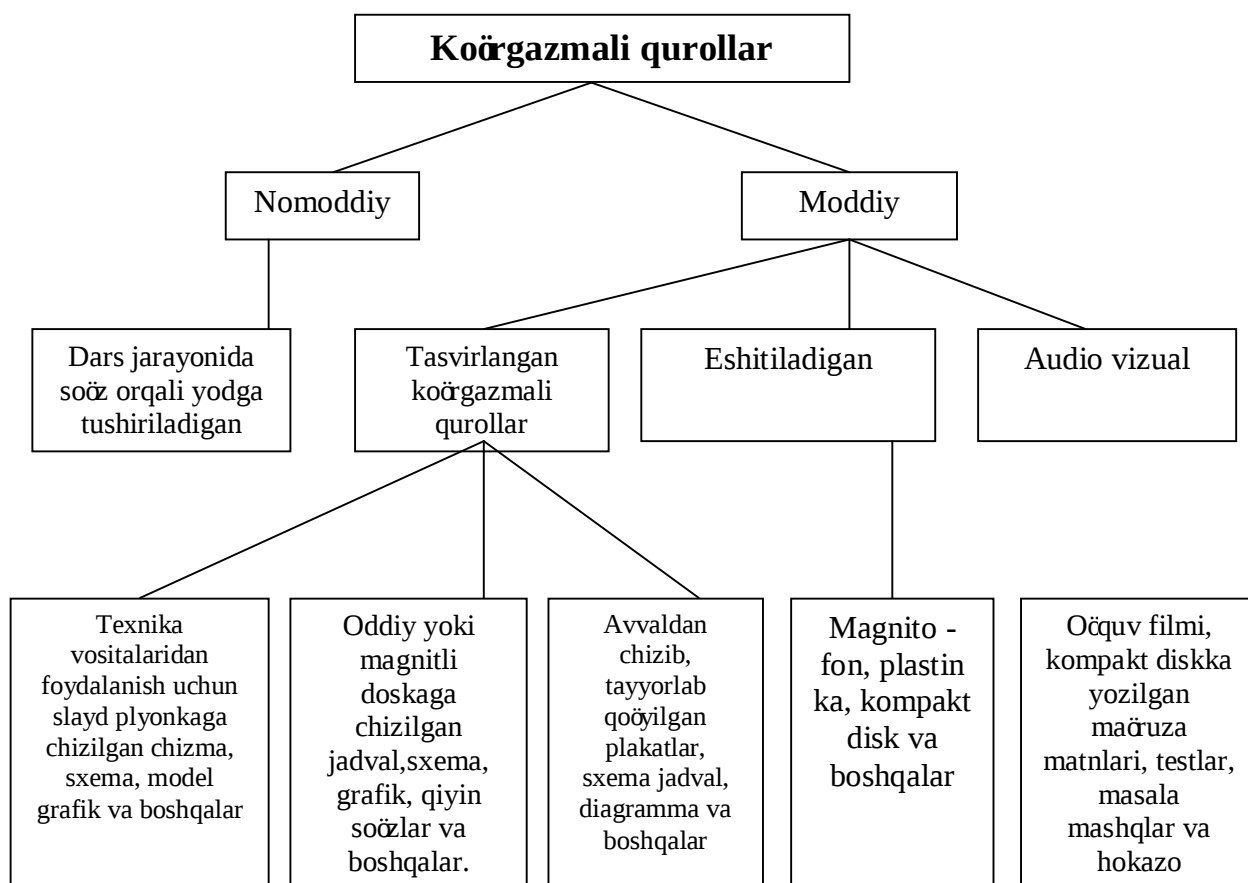
Ko`rgazmali qurollar xilma-xil. Taraqqiyotning o`zi bir tomondan fanni chuqur o`zlashtirishni zarur qilib qo`ysa, ikkinchi tomondan turli - tuman yangi metodlar, ko`rgazmalilikni oshirish, texnik vositalardan foydalanish, ularni qo`llashni takomillashtirish orqali bilim olishni osonlashtirish, qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam beradi. Ko`rgazmalilik, odatda, xayolan ko`z o`ngiga keltirish bilan yoki namoyish qilish bilan ta`minlanadi. Ko`rgazmali qurollar: nomoddiy va moddiy turlarga bo`linadi.(2.1.1-chizma).

Dars jarayonida so`z bilan o`qituvchi tomonidan yodga tushirish, talabalarining xayolida gavdalantirish mumkin bo`lgan ichki, xayoliy ko`rgazmali qurollar: adabiyot, san`at asarlari, badiiy film, badiiy asar qaxramonlari hayotda yuz beradigan turli voqea, vaziyatlardan odatda keng foydalaniladi.

Darsni boshlaganda o`qituvchi o`tilgan mavzuni talabalarining yodiga tushiradi. Yangi mavzuni boshlar ekan, talabalar diqqatini unga jalb qilish, fikrini yo`naltirish uchun adabiyot, sa`nat asarlari yoki hayotda yuz bergan voqeani

gapirib berish mumkin. Bu yangi mavzuni o'rganishga talabalar ruhi, kayfiyatini tayyorlaydi. O'qituvchi mavzu uning maqsadi xaqida gapirib, so'ngra dars rejasini beradi. Mashg'ulot jarayonida ko'rsatib, izohlash mumkin bo'lgan ko'rgazmali qurollar - jadval, sxema, plakat, chizma, diagramma va boshqalardan foydalanish talabalarning bilimini puxtalashtirishda muhim rol o'ynaydi.

2.1.1-chizma

Darsda doskani ishlatish ko'p vaqtni oladigan, boshqa texnik vositalardan foydalanish imkoni yo'q auditoriyalarda plakat, sxemalardan foydalanish maqsadga muvofiq. An'naviy ko'rgazmali qurollar bu sxema va plakatlar bo'lib, odatda sxemalar standart vatman sathiga qora yoki boshqa ranglarda zarur matn yozilgan yoki jadval, chizma, diagramma, boshqalar chizilgan bo'ladi. Plakatlar esa nashr qilingan ko'rgazmali qurol hisoblanib o'tiladigan mavzular bo'yicha tanlab olinadi.

Sxema, plakatlarni tayyorlash moddiy jihatdan qimmat hamda ko'p vaqtni oladi. Xato qilinsa, o'zgartirish qiyin, shuning uchun hozirgi paytda vatmanga

chizilgan yoki plakat holida nashr etilgan ko'rgazmali qurollar o'rniga yangi, tayyorlash va foydalanish qulay zamonaviy turlari, ayniqsa, dars jarayonida slaydlardan foydalanish keng yoyildi.

Slaydlar ta'dim beruvchi uchun eng yukori darajadagi taqdimot imkoniyatini beradi. Zamonaviy o'quv jarayonini bularsiz tasavvur qilish qiyin. Asosiy qulaylik shundaki, ulardan istagan paytda foydalanish, ish o'rne o'zgarganda oson ko'chirish mumkin.

Jadval, sxema, grafik, diagrammalardan foydalanish universal:

- avvaldan slayd plyonkalarga chizib, texnik vositalar yordamida ko'rsatilishi;
- vatman qog'ozga chizib, texnik vositalardan foydalanish uchun sharoiti yo'q auditoriyada foydalanish;
- kserokopiyadan chiqarib, tarqatma material sifatida foydalanish;
- disketga kiritib, kompyuter orqali ko'rish, tahlil qilish mumkin.

Ko'rgazmali qurollarning afzalligi shundaki, uni dars o'tishning barcha shakllari, uslublarida qo'llash mumkin. Ayrim mavzularni esa umuman namoyish qilinadigan materiallarsiz, ko'rgazmali qurollarsiz o'tib bo'lmaydi.

O'tilayotgan darsda talabalarga axborot yetkazish, ularni darsni puxta o'zlashtirishlari va faol qatnashishlarini ta'minlashda tarqatma materiallarning ahamiyati katta.

Darslarda tarqatma materiallardan foydalanish tobora keng qo'llanilmoqda. Tarqatiladigan materialning muhim ijobiy tomoni shundaki, u bevosita talabaning qo'lida bo'lib, uzoqdan ko'rsatiladigan ko'rgazmali qurollarga xos kamchiliklardan holi.

Tarqatma materiallar - ta'dim oluvchilar uchun o'rganilayotgan mavzuga oid asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan, hajmi uncha katta bo'lmagan (1-2 varaq) yozma o'quv materiali hisoblanadi.

Tarqatma materiallarni maqsadi, mazmuni jihatdan:

- a) axborot beruvchi,

b) topshiriq beruvchi,

v) bilimni nazorat qiluvchi guruhlariga ajratish mumkin.

Tarqatma materiallardan ko'rgazmali qurol sifatida ham foydalanish mumkin. Ayniqsa, iqtisodiy fanlarni o'rganishda turli jadval, fafik, chizmalardan juda ko'p foydalaniladi. Ularni plakat sifatida tayyorlash talabalar uchun anchagina noqulay. Undan tashqari :

- Talabalarga raqamlarda ifodalangan ma'lumotlarni og'zaki yetkazish ularni chalkashtirib yuborishi bilan birga, eslab qolishlariga ham imkon bermaydi.

- Miqdor jihatdan ko'p ma'lumotlarni doskaga yozib, tushuntirish uchun ko'p vaqt talab qilinadi. Doskaga yozish paytida o'qituvchi bilan ta'lim oluvchilar o'rtasida aloqa uziladi.

- Bu jihatdan ko'rgazmali quroldan namoyish qilinuvchi hamda tarqatma material sifatida foydalanish qator afzalliklarga ega.

Tarqatma materiallar talabalarga topshiriqlarni hamkorlikda ishlash imkoniyatini ham beradi. Ayniqsa, buning uchun ishchi varaqalar tayyorlanishi va ular asosida dars jarayonida juft bo'lib yoki individual tarzda ishlashni tashkil qilish, shubhasiz talabalarni darsga faol qatnashishlarini ta'minlaydi. Ular masala, mashq, turli jadvallarni to'ldirish va hokazolar tarzidagi turli topshiriqlar bo'lishi mumkin.

Tarqatma materiallar ta'lim oluvchilarni bilimni tekshirish, nazorat qilishda ham keng qo'llaniladi. Bunda nazorat varaqalari tarzida tayyorlangan test savollari, masala va mashqlar bo'lishi mumkin.

O'qituvchi biror-bir mavzu bo'yicha ko'rgazmali qurol tayyorlar ekan, o'quvchi-talabalar mavzuning mazmunini tushunib etishlari uchun uni qanday tasvirlashni ko'rib chiqadi.

Darsni ko'ngildagidek o'tishida ko'rgazmali materialni qanday namoyish qilish ham katta ahamiyatga ega.

Namoyish qilish jarayoni shunday tashkil qilinishi kerakki; hamma o'quvchi-talabalar namoyish qilinayotgan ob'ektni ko'rishlari, iloji boricha faqat ko'rish emas, sezish organlari bilan his qilishlari kerak. O'rganilayotgan ob'ektni sifatini mustaqil ravishda o'lchash imkoniyatini ta'minlashi kerak.

Real narsalarni namoyish qilish metodi ko'proq tabiiy, texnika va texnologiya bilan bog'liq fanlarni o'rganishda qo'll keladi. Ayniqsa, talabalarning o'zi shu predmetlar, buyumlarni o'z qo'llari bilan ushlab ko'rib, uni xossalarini o'rganishlari bilish jarayonini faol amalga oshishiga yordam beradi.

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda ham ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil qilishni boshqarishni o'rganishda, sarf- xarajatlar tarkibini, mahsulot sifati va boshqalarni o'rganishda katta yordam beradi.

Namoyish qilish metodining o'ziga xos davomi illyustratsiya hisoblanadi. Namoyish qilishda ko'proq predmetlardan foydalaniladi. Ilyustratsiya predmet, jarayon hodisalarni simvollar yordamida ifoda qilish bo'lib, odatda, u plakatlari, karta, portret, fotografiya, rasm, chizma, grafik va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Ilyustratsiya materiallari oldindan tayyorlanadi, lekin zarur paytida ko'rsatiladi. Hozirgi paytda ulardan tarqatma material sifatida foydalanish keng qo'llanilmoqda.

Ilyustratsiyaning samaraliligi ko'p jihatdan uni qanday tarzda qo'llashga bog'liq. Ko'rgazmali qurollar va ularni namoyish qilishni rejalashtirganda uni mavzuni o'rganishda qanday rol o'ynashi va didaktik vazifasini yaxshilab o'ylash kerak. Chunki haddan tashqari ko'rgazmali materiallar ko'pligi, talabalarni mavzuni o'rganishdan chalg'itadi.

Ko'rgazmali qurollardan foydalanish darajasi keng, ulardan qanday tarzda, qanday maqsadda foydalanish o'qituvchiga bog'liq.

O'qituvchi ko'rgazmali qurol tanlar ekan, avvalo, dars ma'ruzami yoki seminar darsimi - hisobga oladi. Ikkinchidan, mavzu orqali o'qituvchi talabalar oldiga qanday vazifa qo'yimoqchi, maqsadi nima, muhokama qilinayotgan

muammoni echishda ko'rgazmali qurol qanday yordam berishi mumkinligini hisobga olib, tanlashi kerak.

Masalan, jadval raqamlaridan ma'ruzada biron ilmiy taxmin (gipoteza)ni, ilgari surilayotgan fikrni tasdiqlash maqsadida foydalanilsa, seminar darsida masala yoki mashq bajarganda foydalanish mumkin. Bunda ham ko'rgazmali qurollardan foydalanish darajasi o'qituvchining mohirligi, fantaziyasiga bogliq.

O'qituvchi tarqatma materiallar tayyorlayotganda, ma'lum qoidalarga rioya qilishi lozim.

Tarqatma materiallarni tayyorlash va qo'llash qoidalari:

ÇTa'dim oluvchilarga haddan tashqari ko'p tarqatma materiallar bermang.

ÇSarlavhalarni bosh harflar bilan yozing, bir matn uchun ikki-uchta tarqatma material tayyorlasangiz, ularga nom-kod bering. Bu ularni ajratishni osonlashtiradi.

ÇMatn shrifti 12 dan kichik bo'lmasligi kerak.

ÇBir betda 80 tadan ko'p belgi (harf, qavs, undov belgisi va hokazo) ishlatmang.

ÇMatnlar tushunarli, qisqa va oddiy bo'lishi kerak.

ÇVaraq dizayni e'tiborni o'ziga tortishi kerak.

Tarqatma materiallarda:

Ço'tiladigan mavzuning asosiy mazmunini berish;

Çolingan axborotni dars davomida va darsdan tashqarida talabalar bilan mustaqil muhokama qilish;

ÇTa'dim oluvchilar diqqatini mustaqil fikrlash, ijodiy izlanishga qaratish;

Ço'quvchi-talabalarni darsga faol jalb qilish;

Ço'quvchi-talabalarning olgan bilimlarini nazorat qilish va sinash;

Bularning hammasi dars jarayonida tarqatma materiallardan keng foydalanishning zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Shu bilan birga dars jarayonida tarqatma materiallardan foydalanishda o'ziga xos kamchiliklar ham mavjud:

ÇTarqatma materiallar tayyorlash o'qituvchidan ko'p kuch va vaqt, yuksak mahorat talab qiladi.

ÇBir kishiga bitta tarqatma materiallar bo'lishi kerak. Bu qo'shimcha katta moddiy xarajatni talab qiladi.

ÇTarqatma material asosida o'zaro muhokama cho'zilib, mavzuning boshqa qismlariga, savollariga e'tibor pasayishiga olib kelishi mumkin.

Ayrim kamchiliklariga qaramay, darsda tarqatma materiallardan foydalanishning afzalligi ustun.

2.2. KHKda seminar mashg'ulotlarini tashkil qilishda masala va mashqlardan turli metod va o'yin texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish.

Ma'lumki, zamonaviy kasb hunar kollejlari bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda o'z Milliy modelni negizida har tomonlama kamol topgan, ma'naviy va kasbiy yetuk, jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shuvchi ta'lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o'zlashtirish uchun pedagogik-tashkiliy sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldidagi o'z javobgarliklarini his etadigan bo'lajak mutaxassislarni tarbiyalashga e'tibor qaratilishi lozim.¹⁰

Yengibozor Iqtisodiyot kasb-hunar kollejida ham barcha yo'nalishlarda ta'lim olayotgan o'quvchilarga chuqur bilim hamda amaliy ko'nikmalarni berish, o'qitishning interaktiv uslublari, yangi avlod axborot kommunikatsiya texnologiyalari, kompyuterlashtirilgan dasturlarni qo'llagan holda mashg'ulotlarni nazariy, amaliy darslar ko'rinishida tashkil etilib amaldagi tarmoq ta'lim standartlari doirasida Iqtisodiy fanlardan chuqur nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar berish tashkil qilingan.

Yengibozor Iqtisodiyot kasb-hunar kollejida quyidagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha yosh mutaxassislar tayyorlanadi:

1. Moliya
2. Bank ishi

¹⁰ J.Hasanboev, X.To'raqulov, I.Alqarov, N.Usmonov o'Pedagogika o'Tosh.2011,329-bet.

3. Buxgalteriya hisobi va audit
4. Axborot resurs markazi
5. Kompyuter va kompter tarmoklorini ta'mirlash va sozlash bo'yicha texnik
6. Sug'urta ishi

2.2.1-jadval

Yangibozor Iqtisodiyot kollejida mavjud ta'dim yo'nalishlari to'g'risida ma'dumot¹¹

♂	Ta'dim yo'nalishi nomi	Talabalar soni			
		1-bosqich	2-bosqich	3-bosqich	Jami
1	Moliya	30	25	28	83
2	Bank ishi	30	31	28	89
3	Buxgalteriya hisobi va audit	59	29	58	146
4	Axborot resurs markazi	-	47	-	47
5	Kompyuter va kompter tarmoklorini ta'mirlash va sozlash bo'yicha texnik	60	54	55	169
6	Sug'urta agenti yordamchisi	30	-	-	30
	Jami	209	186	169	564

Fanni uslubiy jihatdan nazariy va amaliy mashg'ulotlar uzviyligi tarzida tashkil etilishi, bunda, nazariy darslarga fan dasturining 40%, amaliy darslarga esa 60% ajratilishi yaxshi samara beradi. Mashg'ulotlarning o'tilish ketma-ketligi mavzularning murakkablashish darajasi, ularning dolzarbligi va mantiqan

¹¹ Yangibozor Iqtisodiyot kolleji ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

bogʻdlikligidan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan va fanning mavzuiy taqsimlanishida keltirilgan.

Fanni oʻqitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (multimedialli kompyuter majmuasi, proektor, kodoskop)lardan, yangi pedagogik texnologiyalar (aqliy hujum, kichik guruhlariga boʻlinib ishlash, masala va mashq, keys-stadi, breyn-ring, ish oʻyinlari, bahs-munozara, zanjir, shajara daraxti va boshqalar)ni qoʻllanilishi tavsiya etiladi.

Yangibozor Iqtisodiyot kasb-hunar kollejida Iqtisodiy mutaxassislik fanlari Oʻzbekiston respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi oʻrta maxsus, kasb- hunar taʼlim markazi tomonidan roʻyxatga olingan va vazirlik tomonidan tasdiqlangan fan dasturi asosida yoʻnalishlar boʻyicha quyidagi tartibda oʻqitiladi.

2.2.2-jadval

Yangibozor Iqtisodiyot KHKda iqtisodiy yoʻnalishlar boʻyicha soatlar taqsimoti¹²

♂	Yoʻnalish nomi	Umumiy yuklama, soat							
		Hammasi	Darslar turi boʻyicha soatlar taqsimoti						Mustaqil ish
			Jami	Nazariy (maʼruza)	Amaliy	Laboratoriya	Seminar	Kurs ishi (LOYIHAsi)	
1.	Moliya	171	40	16	24				17
2.	Bank ishi	174	120	36	84				54
3.	Buxgalteriya hisobi va audit	240	160	64	76	-	-	20	80
	Jami	585	320	116	184	-	-	20	151

¹² Yangibozor Iqtisodiyot kasb-hunar kolleji maʼlumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Kasb-hunar ta'limidagi bo'lajak mutaxxaslarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, maxsus fan o'qituvchilarining o'ziga xos salmoqli hissasi bor. Yangibozor Iqtisodiyot kasb-hunar kollejida yo'nalishlar bo'yicha bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda, ushbu sohaga tegishli kasbiy yetuk o'qituvchilar faoliyat ko'rsatmoqda.

2.2.3-jadval

Yangibozor Iqtisodiyot kasb-hunar kollejida 2014-2015 o'quv yilida iqtisodiy fanlardan dars berayotgan pedagog kadrlar haqida ma'lumot¹³.

F.I.SH.	Ta'lim fanlari	Tayyorlov yo'nalishi	Normativ bo'yicha stavka soni (800 soat hisobidan)
Nurullaev Bahrom	Ijtimoiy fanlar ñ biznes va huquq.	Bank ishi	848
┐ atnazarov Islom		Buxgalteriya	700
┐ atyoqubova Adiba		Moliya	800
┐ atyoqubov Anvar		Bank ishi	820
┐ ┐urozov Gulmon		Buxgalteriya	808
△ ┐njaev Xursand		Moliya	808
┐ ┐daminov Qadamboy		Bank ishi	818
√ limov Davron		Buxgalteriya	810
Ismoilov Amatjon		Moliya	768
Sobirov Ibrat		Bank ishi	848
┐ ┐tyusupov G`ofur		Buxgalteriya	746
√ rtiqov Elyor		Moliya	180
Yayilganov Odil		Bank ishi	120
Jumaniyozov Shuhrat		Buxgalteriya	360

¹³ Yangibozor Iqtisodiyot kasb-hunar kolleji ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Jumamurodov Mansur		Moliya	120
Qo`chqorov Shonazar		Moliya	180

Iqtisodiy fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, ularni o`rganishda markaziy o`rinni masala, mashq yechish egallaydi. Sababi:

1) masala, mashq yechishni mukammal bilish, olgan bilimni amaliyotda qo`llash imkonini beradi.

2) masala, mashq yechish orqali talabalarning bilim olishdagi faolligi ortadi.

3) masala-mashq fikrlashni o`rgatadi.

Shuning uchun ham masalaga faqat topshiriqni hisob-kitob asosida bajarish, javobini aniqlash emas, balki fikr yuritish ob`ekti sifatida qaratilishi bejiz emas.

Masala yordamida fanni o`rganganda aniq raqamlar, dalillar, hujjatlar asosida tahlil qilish imkoniyati keng. Undan tashqari modellashtiruvchi o`yin, kichik guruhlariga bo`lish, tanlov o`tkazish va boshqa metodlar asosida dars o`tishda ham masala-mashqlardan keng foydalanish imkoniyati katta.

Masala, mashq yechish jarayonida talabalarning qabul qilingan qonunlar, me`yoriy hujjatlar va yo`riqnomalarni qay darajada bilishlarini ham aniqlash mumkin. Ulardan munozara, debatlar metodini qo`llashda ham keng foydalansa bo`ladi.

Masala-mashqlar talabalar bilimini sinashda ham eng qulay metod.

Masala mashqlardan fanni o`rganish uchun tarqatma material tayyorlashda keng foydalanish mumkin. Ulardan darsda foydalanish turli interaktiv metodlarni qo`llab dars o`tishni tashkil etishda foydalanish imkoniyati nihoyatda katta.

Masala, mashqlardan foydalanib darsni tanlov o`tkazish shaklida tashkil etish mumkin. Bunda teng kuchli masala-mashqlar tayyorlanib, kichik guruhlariga, juftlik yoki individual tarzda yechishga qarab darsda qo`yilgan maqsad amalga oshiriladi.

Masala, mashqlarning murakkabligi jihatidan tabaqalashtirgan holda tuzilib, talabalarining salohiyatiga ko'ra beriladi. Natijada murakkab masalani yecholmay hafsalasi soviydigan talabalarni ham darsga, o'rganilayotgan mavzuga diqqatini qaratish mumkin.

Xullas masala, mashqlar, bir tomondan sinalgan, qadimiy dars o'tish uslubi bo'lsa, ikkinchi tomondan, imkoniyatlari nihoyatda ko'pligi tufayli eskirmaydigan, doimo zamonaviy, uchinchi tomondan, universal, barcha iqtisodiy fanlarni o'rganishda qo'llash mumkin bo'lgan metoddir.

Iqtisodiy fanlarni o'rganishda bu metod, shubhasiz, nihoyatda katta ustunliklarga ega, ya'ni:

- Masalalardan foydalanish amaliyot yo'nalishiga ega bo'lgani uchun mavzuni o'rganish va talabalar bilimini nazorat qilishning samarali usuli hisoblanadi. Ayniqsa, talabalarining bilimini nazorat qilishda imkoniyati katta.
- Masala mavzusi uchun har qanday vaziyatni tanlash mumkin. Masalalar talabalar bilimini butun dastur bo'yicha nazorat qilish, shu bilan birga, asosiy yoki qiyin kategoriyalar yoki mavzularni tushunishga qaratilgan bo'lishi mumkin.
- Masalalarning muntazam yechib turilishi hamda uni muhokama qilish talabalarining olgan bilimini uzluksiz nazorat qilish, tushunmagan kategoriyalarni tushunib olish imkoniyatini beradi.

Seminar mashg'ulotlarda masala va mashqlardan foydalanish metodlariga uch xil yondashuv mavjud.

Nisbatan eng ideal varianti bo'lib, amaliy mashg'ulotda nazariy savollarni muhokama qilib bo'lgach, masala, mashq echib, nazariy bilimni mustahkamlash hisoblanadi. Bunda o'quv rejasi bo'yicha ajratilgan dars soati imkon berishiga qaraladi.

Masalan, nazariy bilimni mustahkamlash maqsadida quyidagi masalani echish mumkin:

Hisobot davri boshiga materiallar qoldig'i 2000 ming so'm bo'lib, hisobot davrida asosiy ishlab chiqarish uchun 1000 ming so'mlik, yordamchi ishlab chiqarishga 200 ming so'mlik, transport vositalarini ta'mirlash uchun 50 ming so'mlik, boshqaruv xarajatlari uchun 10 ming so'mlik, yotoqxonani ta'mirlash uchun 70 ming so'mlik material sarflangan. Ushbu muomalalarni aks ettirish uchun buxgalteriya hisobida qanday yozuvlar qilinadi?

Javob:

D-t 2010 «Asosiy ishlab chiqarish» 1000 ming so'm

D-t 2310 «Yordamchi ishlab chiqarish» 200 ming so'm

D-t 2510 «Umumishlab chiqarish xarajatlari» 60 ming so'm

D-t 9410 «Sotish xarajatlari» 70 ming so'm

D-t 9420 «Ma'muriy-boshqaruv xarajatlari» 180 ming so'm

K-t 1000 «Materiallar» 1330 ming so'm.

2. Masala va mashqlardan foydalanishning ikkinchi metodi ulardan nazariy muammoni, qonunlarni o'rganish jarayonida foydalaniladi.

Bu masalaga iqtisodiy fanlarni o'rganishda ikki nuqtai nazardan qarash mumkin:

- Birinchisi, ob'ektiv iqtisodiy qonunlarni o'rganish jarayonida;
- Ikkinchisi, mamlakatda qabul qilingan iqtisodiyotga tegishli qonunlar, Prezident farmonlarini o'rganish jarayonida.

Masalan, o'quvchi-talabalar tomonidan o'zlashtirish qiyin bo'lgan iqtisodiy ko'rsatkichlar, me'yoriy ko'rsatkichlar hisoblanadi. Uning ma'nosini me'yoriy ko'rsatkichni hisoblashga qaratilgan masala, mashqlar yordamida tushunish oson.

Buning uchun o'qituvchi quyidagicha masala tuzishi yoki tanlashi mumkin:

Firmaning doimiy xarajatlari 45 ming so'm. O'rtacha o'zgaruvchan xarajatlar mahsulot ishlab chiqarish hajminish o'zgarishiga ko'ra quyidagicha:

2.2.4-jadval.

Ishlab chiqarish hajmi,(dona)	O'rtacha o'chgaruvchan xarajatlar, (ming so'm)
-----------------------------------	---

1	17
2	15
3	14
4	15
5	19
6	29

O'rtacha, umumiy va me'yoriy xarajatlarni hisoblang.

Firma haftasiga qancha mahsulot ishlab chiqarsa, xarajatlar eng kam bo'ladi?

Nima sababdan o'rtacha xarajatlar avval pasayib, so'ngra ortib ketadi?

O'qituvchi, auditoriyaga murojaat qilib, kelinglar, masalani birgalikda yechib, ana shu savollarga javob beramiz, deydi.

Masala shartlari bo'yicha yechimi ko'rinarli, taqqoslash oson bo'lishi uchun uni jadval orqali ifodalaymiz.

Jadvalimiz quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

2.2.5-jadval.

Ishlab chiqarish hajmi, dona	O'rtacha o'zgaruvchan xarajatlar, ming so'm	O'rtacha umumiy xarajatlar, ming so'm	Umumiy xarajatlar, ming so'm	Me'yoriy xarajatlar, ming so'm
1	17			
2	15			
3	14			N
4	15			
5	19			
6	29			

Umumiy xarajatlarni topishimiz uchun doimiy va o'zgaruvchan xarajatlarni topishimiz kerak. Biz doimiy xarajatlarni bilamiz. U 45 ming so'm. O'zgaruvchan xarajatlar birinchi mahsulotni ishlab chiqarganda 17 ming so'm, umumiy xarajamiz $45 + 17 = 62$ ming so'm. Me'yoriy xarajat yo'q, ya'ni 0. Chunki me'yoriy xarajatlar har bir qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish uchun qilingan qo'shimcha xarajatdir.

Uni quyidaga formula bo'yicha topamiz. $MS = TSp+1 - TSp$, ya'ni me'yoriy xarajatlar keyingi + 1 ta mahsulot uchun qilingan xarajatlardan avvalgi xarajatlarni ayirib, topiladi. Misolimizdagi birinchi mahsulot uchun me'yoriy xarajat yo'q yoki uni shartli ravishda 0 ga teng deyishimiz mumkin.

Endi 2 ta mahsulot ishlab chiqarganda doimiy xarajatimiz 45 ming so'm, o'zgaruvchan xarajatimiz $15 \times 2 = 30$ ming so'm. Umumiy xarajatimiz $45 + 30 = 75$ ming so'm.

Me'yoriy xarajatlارimiz esa $75 - 62 = 13$ ming so'm, ya'ni avvalgi bitta mahsulotimizga yana bir dona mahsulot qo'shilganda, jami ishlab chiqargan mahsulotimiz 2 ta, mahsulotga sarflangan umumiy xarajatlardan bitta mahsulot uchun ya'ni $(p-1) = 2 - 1 = 1$ sarflangan xarajatlarni ayirib tashlasak, 13 ming so'm bo'ladi. Bu yerda o'rtacha umumiy xarajatlar $75 : 2 = 37,5$ ming so'mga teng bo'ladi. Endi 3 ta mahsulot ishlab chiqargandagi xarajatlarni hisoblaymiz deb, o'qituvchi o'quvchi-talabalarga masalaning davomini ishlashni topshirishi mumkin. Yoki doskaga bir talabani chiqarib, boshqa talabalar ham o'zlari ishlashlari mumkinligi, kim tez va to'g'ri yechsa, baholanishini eslatish mumkin.

Masala echib bo'linganda, jadvalimiz quyidagicha ko'rinishni oladi.

2.2.6-jadval.

Ishlab chiqarish hajmi, dona	O'rtacha o'zgaruvchi xarajatlar, ming so'm	O'rtacha umumiy xarajatlar, ming so'm	Umumiy xarajatlar, ming so'm	Me'yoriy xarajatlar, ming so'm
1	17	62	62	
2	15	37,5	75	13
3	14	29	87	12
4	15	29,25	105	18
5	19	28	140	35
6	29	36,5	219	79

Ko'rinib turibdiki, me'yoriy xarajatlارimiz uchinchi mahsulotgacha pasayib, to'rtinchi mahsulotdan boshlab, ko'tarilgan. O'rtacha umumiy xarajatlارimiz esa, to'rtinchi mahsulot ishlab chiqarishda eng past - 26,25 ming so'mga teng. Demak,

firma haftasiga 4 ta mahsulot ishlab chiqarsa, mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan xarajat eng past darajada bo'lar ekan. O'rtacha xarajatlarimizni avval pasayib, so'ngra ortib ketishiga sabab, dastlab, me'yoriy xarajatlarimiz pasayib bordi, so'ngra esa, ortib ketdi. Buning natijasida o'zaruvchi xarajatlarimiz ham ortib ketadi.

Shuning uchun ham, mahsulot ishlab chiqarish hajmini belgilaganda me'yoriy xarajatlarni o'zgarishiga e'tibor qaratishimiz kerak.

3. Savolni nazariy jihatdan amaliy darsda muhokama qilib o'tirmay, masala, mashq yechib qo'ya qolish kerak. Buning uchun masala, mashq uyga vazifa sifatida berib o'tirilmaydi. Masala echish natijasida nazariy savolni chala o'rganiladi, degan xavotirga tushish noo'rin, chunki masala yoki mashqni tahlil qilish jarayonidagi muloqot, aksincha, nazariy qonun-qoidalarni chuqurroq o'rganishga, uni mazmuniga tushunishga yordam beradi.

Auditoriyada masala yechishni turlicha usulda amalga oshirishi mumkin.

Birinchi usul. Masala, mashq barcha o'quvchi, talabalar tomonidan individual tarzda yechiladi. O'qituvchi masala, mashqni yechish uchun murakkabligi darajasi, tahlil qilish, baho berish, xulosa chiqarishini hisobga olgan holda ma'dlum vaqt beradi. O'z vaqtida to'g'ri yechilishi va berilgan topshiriq bo'yicha masalani izohlashiga qarab, ball berishini e'don qiladi. Kim yechib bo'lsa, qo'lini ko'tarib yechib bo'lganini bildiradi. O'qituvchi uning javobiga qarab, ball qo'yadi.

Ikkinchi usul. Masala kichik guruhlariga bo'lib beriladi. Kichik guruh uni mukohama qilib, yechadi va guruhdan bir kishi kichik guruh nomidan javob beradi.

Uchinchi usul. Bir o'quvchi-talaba doskaga chiqib, yechadi. Qolganlar o'zi yechishi hamda doskada masalaning yechilishini kuzatib, noto'g'ri bo'lsa, tezda o'z fikrini bildirishi lozimligi uqtiriladi. Agar doskada masala yechayotgan talaba adashsa, uni to'xtatib, boshqa talabani masalani yechish bo'yicha fikrini tinglab,

to'g'ri echishni ko'rsatib berishi taklif etiladi. Talabalarning faoliyatiga ko'ra ball beriladi.

To'rtinchi usul. Masala, mashq yechishni uyga vazifa qilib berish mumkin. Amaliy mashg'ulotda uning javobi muhokama qilinib, xulosa chiqariladi. O'qituvchi darsni rejalashtirar ekan, albatta uni qanday metod asosida o'tkazish haqida bosh qotiradi. Mavzu bo'yicha dars o'tishda qo'llaniladigan metodlar talabalarni mazkur mavzuni chuqur o'zlashtirishlariga qaratilgan bo'lishi kerak. Dars o'tishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan qator interaktiv metodlar mavjud. Buxgalteriya hisobidan dars o'tishda eng samarali metodlardan masala va mashqlar yechish va guruhlarini kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish metodi hisoblanadi. Chunki, buxgalteriya hisobi hisob-kitob olib borishni yaxshi bilishni talab qiladi. Buning uchun esa har bir talaba hisob-kitobni o'rganishi kerak. O'zi hisob-kitobni amalga oshirgandagina yaxshi tushunadi. Ikkinchidan, hisob-kitobni amalga oshirishda talabalar bir-biriga o'rgatsa, yaxshiroq tushunishlari va mavzuni puxta o'zlashtirishlarini ko'rib o'tdik.

Darsda bilimlarning o'zlashtirilishi, malaka va ko'nikmalarning hosil qilinishi murakkab dinamik jarayondir. Kasb-hunar kollejlari buxgalteriya hisobini o'rganishda muhim rol o'ynaydigan dastlabki kategoriya, tushunchalar, balans, ikki yoqlama yozuv, schyotlardagi oborotlar, saldoni hisoblash kabilar bo'lib, ularni puxta o'rganish kelgusidagi mavzularni ham chuqur o'zlashtirishga yordam beradi. Ularni o'rganishni kichik guruhlarda masala-mashq yechish tarzida tashkil qilish mumkin. Buning uchun quyidagicha topshiriqlar tayyorlashimiz mumkin:

1-kichik guruh uchun topshiriq.

1-tarqatma material

Kassadan hisobdorlik shartlari bilan xodimga 10.000 so'm mablag' berildi. Korxonaga mol yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitob bo'yicha 100.000 so'mlik materiallar kelib tushdi. Lekin puli to'lanmadi. Bu muomalalar natijasida buxgalteriya balansida qanday o'zgarishlar yuz berdi?

Ko`rsating. Javobingizni izohlang.

Korxona balansi quyidagicha:

2.2.7-jadval

Balans (boshlang`ich, qisqartirilgan)

Aktiv		Passiv	
Mablag`lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag`lar manbai va ularning tayinlanishi	Summa
Asosiy vositalar	500.000	Ustav kapitali	750.000
Xom ashyo materiallari	200.000	Foyda	10.000
Kassa	50.000	Bank kreditlari	140.000
Hisob-kitob schyoti	250.000	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisoblashishlar	100.000
Jami:	1000000	Jami:	1000000

2-kichik guruh uchun topshiriq.

2-tarqatma material

Xodim kassaga 10.000 so`m hisobdorlik qarzini to`ladi. Korxonaga mol yetkazib berilgani uchun hisob-kitob qilinib, 100 ming so`m to`landi. Bu muomalalar natijasida buxgalteriya balansida qanday o`zgarishlar yuz berdi? Ko`rsating. Javobingizni izohlang.

2.2.8-jadval

Balans(boshlang`ich, qisqartirilgan)

Aktiv		Passiv	
Mablag`lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag`lar manbai va ularning tayinlanishi	Summa
Asosiy vositalar	400.000	Ustav kapitali	450.000
Xom ashyo materiallari	100.000	Foyda	20.000
Kassa	40.000	Bank kreditlari	180.000
Hisob-kitob schyoti	150.000	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisob-lashishlar	100.000

Debitorlar	60.000		
Jami:	750.000	Jami:	750.000

3-kichik guruh uchun topshiriq.

3-tarqatma material

Korxona kassasidan 50.000 so'm pul hisob-kitob schyotiga o'tkazildi. Korxona olgan uzoq muddatli 200.000 so'm qarzini to'ladi. Bajarilgan muomalalar tufayli balansdagi o'zgarishni ko'rsating. Javobingizni izohlang.

2.2.9-jadval

Balans (boshlang'ich, qisqartirilgan)

Aktiv		Passiv	
Mablag'lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag'lar manbai va ularning tayinlanishi	Summa
Asosiy vositalar	500.000	Ustav kapitali	600.000
Ishlab chiqarish zaxiralari	100.000	Rezerv kapitali	50.000
Kassa	60.000	Uzoq muddatli kreditlar	200.000
Hisob-kitob schyoti	200.000	Mol yetkazib beruvchilarga qarzlar	10.000
Jami:	860.000	Jami:	860.000

4-kichik guruh uchun topshiriq.

4-tarqatma material

Korxonada taqsimlanmagan foyda hisobidan rezerv fondiga 200.000 so'm ajratildi.

Korxonaga mashina - jihozlar olindi. Uni ta'osischilar ustav kapitaliga ulush sifatida kiritishdi. Ularning qiymati 500.000 so'm baholandi.

Balans summasi bajarilgan muomalalardan so'ng qanday o'zgarganini ko'rsating. Javobingizni izohlang.

2.2.10-jadval

Balans

Aktiv		Passiv	
Mablag'lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag'lar manbai va ularning tayinlanishi	Summa
Asosiy vositalar	600.000	Ustav kapitali	700.000
Ishlab chiqarish zahiralar	100.000	Rezerv kapitali	50.000
Mablag'lar turi va ularning joylanishi	100.000	Taqsimlanmagan foyda	200.000
Tayyor mahsulot	200.000	Muassislarning ustav sarmoyasiga ulushlar bo'yicha qarzlar	50.000
Jami:	1000000	Jami:	1000000

Topshiriqlar va ularning javobi alohida tarqatma material tarzida tayyorlanadi. O'qituvchi kichik guruhlariga topshiriqni berib, maqsadni tushuntirgach, uni yechish uchun vaqt beradi. Har bir kichik guruh topshiriqni yechib bo'lgach, javoblar darsda muhokama qilinadi. So'ngra o'zi tayyorlab qo'ygan javobini beradi va talabalardan o'z javoblari bilan solishtirib ko'rishni taklif qiladi.

Namoyish etiluvchi va 5-tarqatma material

1- kichik guruh uchun topshiriqning javobi: kassadan korxona xodimiga hisobdorlik shartlari bilan 10.000 so'm berildi. Pul berilgach, kassa moddasidagi summa 10.000 so'mga kamayadi. Kassadagi mablag' 50.000-10.000=40.000 so'm bo'ladi. SHu bilan birga hisobdor shaxs ushbu korxonadan

qarz bo`lib qoladi. Bu qarzni aks ettiradigan «Debitorlar» moddasi paydo bo`lib, u 10.000 so`mni aks ettiradi. Bunda mablag`larni aktivning bir moddasidan ikkinchisiga o`tishi sodir bo`ladi. Aktivning jami o`zgarmaydi, aktiv va passiv summalar o`rtasida tenglik saqlab qolinadi.

Balans quyidagi ko`rinishga ega bo`ladi:

2.2.11-jadval

1. Balans

Aktiv		Passiv	
Mablag`lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag`lar manbai va ularning tayinlanishi	Summa
Asosiy vositalar	500.000	Ustav kapitali	750.000
Xomashyo materiallari	200.000	Foyda	10.000
Kassa	40.000	Bank kreditlari	140.000
Hisob-kitob schyoti	250.000	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisoblashishlar	100.000
Debitorlar	10.000		
Jami:	1000000	Jami:	1000000

Ikkinchi muomala bo`yicha, korxonaga kelib tushgan materiallarning miqdori ko`payishiga olib keladi. Xomashyo materiallar moddasi 100000 so`mga ko`payadi. $200.000 + 100.000 = 300.000$ so`m bo`ladi. Lekin materiallarni mol yetkazib beruvchilardan sotib olinib, puli hali to`lanmagani uchun, mol yetkazib beruvchilar oldida ham korxonaning qarzi ko`payadi. Ya`ni, avvalda 100 ming so`m edi, yana 100 ming so`m qo`shilib, $100.000 + 100.000 = 200.000$ so`m

bo`ladi. Balansda aks etishi bo`yicha bu muomala avvalgisidan farq qiladi. Bu muomala balansning aktiv va passivini o`zgartiradi. Ular bir xilda o`zgaradi, tenglik saqlanib qolinadi, har ikki tomon ham ko`payadi.

Endi balans quyidagi ko`rinishda bo`ladi:

2.2.12-jadval

2. Balans

Aktiv		Passiv	
Mablag`lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag`lar manbai va ularning taminlanishi	Summa
Asosiy vositalar	500.000	Ustav kapitali	750.000
Xomashyo materiallari	300.000	Foyda	10.000
Kassa	40.000	Bank kreditlari	140.000
Hisob-kitob schyoti	250.000	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisoblashishlar	200.000
Debitorlar	10.000		
Jami:	1100000	Jami:	1100000

6-tarqatma material

2-kichik guruh uchun topshiriqning javobi:

Birinchi muomalada xodim kassaga 10.000 so`m hisobdorlik qarzini to`lasa, Debitorlar schyoti 10.000 so`mga kamayadi.  $60.000 - 10.000 = 50.000$  so`m. Kassadagi pul mablag`lari esa 10.000 so`mga ko`payadi.  $40.000 + 10.000 = 50.000$  so`m. Balansning jami summasi o`zgarmaydi.

Ikkinchi muomala, korxonaga mol yetkazib beruvchilarga 100 000 so`mlik material pulini to`lanishi natijasida kamayadi. $150.000 - 100.000 = 50.000$ so`m

hisob-kitob schyotidagi mablag` 100.000 so`mga, mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisoblashish schyoti ham 100.000 so`mga kamayadi, ya`ni qarz to`landi. Natijada umumiy balans summasi kamayadi. Ikkinchi muomaladan so`ng balans quyidagi ko`rinishga ega bo`ladi:

2.2.13-jadval

Mablag`lar turi va ularning joylanishi.

Mablag`lar manbai va ularning taminlanishi

Asosiy vositalar	400.000	Ustav kapitali	450.000
Xomashyo materiallari	100.000	Foyda	20.000
Kassa	50.000	Bank kreditlari	180.000
Hisob-kitob schyoti	50.000	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisoblashishlar	0
Debitorlar	50.000		
Jami:	650.000	Jami:	650.000

7-tarqatma material

3-kichik guruh uchun topshiriqning javobi:

Birinchi muomalada korxona kassasidan hisob-kitob schyotiga o`tkazildi. Natijada kassadagi  $60.000 - 50.000 = 10.000$  so`m pul bo`lib, 50000 so`mga kamayadi. Hisob-kitob schyotidagi pullar esa $200.000 + 50.000 = 250.000$ so`m bo`lib, 50.000 ga ko`payadi. Umumiy balans summasi o`zgarmaydi. Ikkinchi muomalada korxona uchun olingan uzoq muddatli qarz to`lanishi natijasida korxonaning bank oldidagi majburiyatlari bajarildi, ya`ni qarz. to`landi. Natijada

balans summasi 200.000 so`mga kamaydi. Bu qarzni to`lash esa hisob-kitob schyoti mablag`idan amalga oshirildi. Natijada hisob-kitob schyotidagi pul ham ( $250 - 200 = 50.000$  so`m) 200 ming so`mga kamaydi. Balansning umumiy summasi 660.000 so`mni tashkil qiladi.

2.2.14-jadval

Balans			
Aktiv		Passiv	
Mablag`lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag`lar manbai va ularning tayinlanishi	Summa
Asosiy vositalar	500.000	Ustav kapitali	600.000
Xomashyo materiallari	100.000	Foyda	50.000
Kassa	10.000	Bank kreditlari	0
Hisob-kitob schyoti	50.000	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisoblashishlar	10.000
Jami:	660.000	Jami:	660.000

8-tarqatma material

4-kichik guruh uchun topshiriqning javobi:

Korxona taqsimlanmagan foydadan 100.000 so`m rezerv fondiga o`tkazsa, rezerv kapitalimiz $50 + 100.000 = 150.000$ so`m bo`lib, 100 mingga ko`payadi, taqsimlanmagan foydamiz esa 100 mingga kamayadi.  $200.000 - 100.000 = 100.000$  so`m, umumiy balans summasi o`zgarmaydi.

Taösischilarning ustav kapitaliga ulush sifatida kiritgan 500.000 so`mlik mashina jihozlari tufayli asosiy vositalar qiymati 500 ming so`mga ko`payib, 600

ming so`m +500 ming so`m =1100 ming so`mga yetadi. Balansning umumiy summasi 1500 ming so`m bo`ladi.

2.2.15-jadval

Balans			
Aktiv		Passiv	
Mablag`lar turi va ularning joylanishi	Summa	Mablag`lar manbai va ularning tayinlanishi	Summa
Asosiy vositalar	1100.000	Ustav kapitali	700.000
Ishlab chiqarish zaxiralari	100.000	Rezerv kapitali	150.000
Hisob-kitob schyoti	100.000	Taqsimlanmagan foyda	100.000
Tayyor mahsulot	200.000	Muassislar ustav kapitali bo`limlari bo`yicha qarzlari	550.000
Jami:	1500000	Jami:	1500000

Dars yakunida o`qituvchi eng faol qatnashganlarni guruhning o`zi tomonidan e`lon qilish uchun imkoniyat berib, so`ngra o`zi bugungi darsda qaysi guruh ko`p ball to`pladi va qaysi talabalar eng faol qatnashganini ko`rsatib, barcha talabalarga ball qo`yib chiqadi.

Buxgalteriyada puxta o`rganish zarur bo`lgan dastlabki mavzular, ayniqsa, buxgalteriya hisob varaqlari, ikkiyoqlama yozuv bo`lib, keyingi mavzularda ko`riladigan buxgalteriya hisobi operatsiyalarini bajarish ko`p jihatdan talabalar ularni qay darajada o`zlashtirgani, tushunib yetganlariga bog`liq.

Shuning uchun o`quvchi-talabalarning mavzuni puxta o`zlashtirishlari kelgusida ham muhim ahamiyatga egaligini hisobga olib, darsda barchani faol qatnashishini ta`minlovchi modellashtiruvchi o`yin metodini qo`llash, o`yinni esa quyidagicha tashkil qilish mumkin:

**O`yin nomi:** o`Buxgalter lavozimiga ishga qabul qilish o`

**O`yinining maqsadi:** o`quvchi-talabalarning ikki yoqlama yozuv, hisobvaraqlar va ularda xo`jalik muomalalarining aks etishini puxta o`zlashtirishlariga erishish.

O`qituvchi o`yinda o`rganiladigan tushunchalarni esga solib, qaytaradi. O`yinining maqsadini tushuntiradi. Guruh uchga bo`linadi. Guruhdagi eng iqtidorli talabalardan 3 kishi «ekspertlar» guruhini tashkil etadi. Ular ishga qabul qilish uchun tanlov o`tkazilishi haqida e`lon tayyorlashlari kerak.

Ikkinchi guruh korxonada tashkil etilgan «bosh buxgalter» boshchiligidagi 5 kishidan iborat tanlov komissiyasi, unga: kadrlar bo`limi va buxgalteriyadan tajribali mutaxassislar a`zo qilib jalb etilgan. Ular ham ishga qabul qilish uchun tanlov o`tkazilishi haqida e`lon tayyorlashlari kerak. E`lon vatman qog`ozga yozilgan, slayd, tarqatma material tarzida bo`lishi mumkin.

Uchinchi guruh - qolgan barcha o`quvchi-talabalar, ular kasb-hunar kollejini yoki institutni bitirib, shu korxonaga yosh mutaxassis sifatida ishga kirishmoqchi.

Komissiya ularga bir necha bosqichda topshiriq berib, ularni to`g`ri bajarib, eng yuqori ball to`plaganlarni ishga qabul qilmoqchi.

O`qituvchi o`yin o`tkazish qoidalarini o`quvchi-talabalarga tushuntiradi: har bir o`quvchi-talabaga uch bosqichda topshiriq beriladi: Birinchi topshiriq nisbatan oson testlar. Ularni kamida yarmini to`g`ri yechganlar kelgusi turda qatnashish huquqini qo`lga kiritadi.

Ikkinchi bosqichda mashq beriladi, uning to`g`ri-noto`g`riligini aniqlab, sababini yozib ko`rsatilishi kerak. Uning ham kamida yarmini to`g`ri bajarganlar kelgusi bosqichga qo`yiladi.

Uchinchi bosqichda ataylab noto'g'ri bajarilgan ishlar beriladi. Uni kamchiligini topib, to'g'ri bajarish so'raladi. Har bir bosqichda bajarilgan ishlarni tanlov komissiyasi a'zolari tekshirib, baholaydilar. Ularning to'g'ri yoki noto'g'riligini ekspert komissiyasi tekshirib, xulosa chiqaradi. O'qituvchi o'yinni qanday o'tayotganini kuzatib turadi. Bunda unga ekspert komissiya a'zolari yordam beradi. o'quvchi-talabalar qo'yilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida mavzuni tushunib oladilar.

O'yinni o'tkazish tafsiloti.

Guruh uchga: ekspertlar, tanlov komissiyasi a'zolariga bo'linib, o'z joylarini egallashadi. Birinchi navbatda tanlov komissiyasi tomonidan tayyorlangan e'lon matni ko'rsatiladi. Uni o'qib, o'quvchi-talabalar ishga qabul qilish uchun tanlovda qatnashishni so'rab, ariza beradilar.

Keyingi faza topshiriqni bajarish: bunda o'quvchi-talabalarga birinchi topshiriq testlar beriladi. Ular quyidagicha bo'lsin:

1-tarqatma material.

Tanlovda qatnashuvchilar uchun 1-topshiriq Testlar:

1. Moliyaviy hisobot standartlari ehtiyojlariga nima sabab bo'ldi?

- a) barcha xo'jalik yurituvchi suböektlar hisobotlariga bir xilda yondashish;
- b) hisobotlar tuzishni osonlashtirish;
- d) buxgalteriya yuritishni osonlashtirish;
- e) investisiya qo'yishni osonlashtirish.

2. Xo'jalik mablag'lari va jarayonlarini qaysi o'lchov umumlashtirib ko'rsatadi?

- a) natura o'lchovi;
- b) pul o'lchovi;
- d) mehnat o'lchovi;
- e) shartli o'lchov birligi.

3. Tezkor hisobning asosiy vazifasi nimadan iborat?

- a) boshqaruvga ma'lumot berish uchun;
- b) ishlab chiqarishdagi salbiy holatlarga barham berish;

d) ishlab chiqarishdagi ijobiy holatlarni ro`yxatga olish;
e) kuzatilayotgan ob`ektlarda sodir bo`layotgan o`zgarishlar haqidagi zarur ma`lumotlarni tezkorlik bilan yetkazish.

4. Ikki yoqlama yozuvni birinchi bo`lib kim kashf qilgan?

- a) Imperator Maksimilian II;
- b) Mikelanjelo;
- d) Luka Pacholi;
- e) Leonardo da Vinchi.

5. Buxgalteriya hisobi fanini vujudga kelishi sababini tarixan nima bilan izohlash mumkin?

- a) savdo-sotiqning rivojlanishi;
- b) ishlab chiqarishning rivojlanishi;
- d) tovar ishlab chiqarishni vujudga kelishi bilan;
- e) mehnat taqsimotini chuqurlashuvi bilan.

6. Ikki yoqlama yozish deb, ...

- a) hisob daftarining ikki tomoni bo`yicha axborotlarni yozib borishga;
- b) xo`jalik muomalalarini ikkita daftarda qayd etishga;
- d) xo`jalik muomalalarini tranzit hisobvaraqlarda yozib borilishiga;
- e) xo`jalikda sodir bo`lgan muomalalarni hisobvaraqlar orqali o`zaro aloqadorlikda aks ettirishga aytiladi.

7. Muomalalar summasi ikkiyoqlama yozuvda qanday aks ettiriladi?

- a) bir hisobvaraqlarning krediti va ikkinchi schyotning ham kreditida;
- b) bir schyotning debetida, ikkinchi schyotning ham debetida;
- d) bir hisobvaraqlarning debetida ayni chog`da ikkinchi hisobvaraqlarning kreditida teng summada aks ettiriladi;
- e) bir hisobvaraqlarning ham debetida ham kreditida aks ettiriladi.

8. Buxgalteriya hisobida foyda ...

- a) hisobot davrida o`tgan yilga nisbatan xarajatlarni kamayishi;
- b) hisobot davrida olingan barcha daromadlarni xarajatlardan ortishi;

- d) mahsulot ishlab chiqarishni ko`payishi tufayli olingan daromad;
- e) mahsulot sotishni ko`payishi natijasida korxonaning hisob-kitob schyotidagi mablag`larning ko`payishi deb, e`tirof etiladi.

9. Hisobvaraqlar rejasi deganda nimani tushunamiz?

- a) hisobvaraqlarning iqtisodiy mazmuniga ko`ra bir tizimga solingan ro`yxati;
- b) hisobvaraqlarda muomalalarni aks ettirish rejasi;
- d) hisobvaraqlarni aktiv va passiv hisobvaraqlarga bo`lish rejasi;
- e) hisobvaraqlarda aks etadigan muomalalarning rejasi.

10. Sintetik schyotlar qanday ma`lumotlarni beradi?

- a) mehnat o`lchovidagi ma`lumotlarni;
- b) pul o`lchovidagi ma`lumotlarni;
- d) natura o`lchovidagi ma`lumotlarni;
- e) xo`jalik mablag`lari va muomalalari haqida umumlashtirilgan ma`lumotlarni.

Testlar bilimni sinovchi tarqatma material sifatida tayyorlanadi va ishga kirish uchun ariza bergan o`quvchi-talabalarga tarqatiladi. Har bir testni yechish uchun 1 daqiqadan vaqt beriladi va har bir to`g`ri javob bir ball baholanadi. Kim berilgan vaqtdan ertaroq testni yechib topshirsa, javobiga qarab, keyingi bosqich topshirig`i beriladi.

Testning yarmini to`g`ri yechganlar, keyingi bosqichga o`tadi. Bu topshiriq ham tarqatma material qilib tayyorlanadi va ikkinchi bosqichga o`tgan o`quvchi-talabalarga beriladi. Bu topshiriq avvalgiga nisbatan murakkabroq. Har bir fikrga bildirilgan javobni yozish uchun 1 minut vaqt beriladi va to`g`ri javob 1 ball bilan baholanadi. Ishga kiruvchilar bu topshiriqni bajarishguncha ekspertlar tanlov komissiyasining testlar javobiga qo`ygan baholari to`g`riligini tekshirishadi.

Ikkinchi bosqichda quyidagi topshiriq beriladi:

2-tarqatma material.

Tanlovda qatnashuvchilar uchun 2-topshiriq:

Quyidagi bildirilgan fikrlarni diqqat bilan o`qing. Ularni to`g`ri yoki noto`g`riligini ko`rsating. Fikringizning isbotini yozib bering.

- Balans -o`lchov degan ma`noni bildiradi.
- Buxgalteriya hisobida ikki yoqlama yozish deb, xo`jalik muomalalari natijasida vujudga keladigan, iqtisodiy aloqalarni hisobvaraqlar orqali o`zaro aloqador holda aks ettirish usuliga aytiladi.
- Hisob varaqlarning debeti va kreditida muomala summasining ko`rsatilishi buxgalteriya provodkasi deb ataladi.
- Buxgalteriya hisobida iqtisodiy muomalalarni hisobvaraqlarda aks etishi o`zaro aloqadorlikni ifodalaydi.
- Ikki yoqlama yozuv orqali hisobvaraqlar o`rtasidagi o`zaro bog`lanishni belgilash buxgalteriya provodkasi deyiladi.
- Bajarilgan muomalaning bir hisobvaraqlarning debetida, ikkinchi hisobvaraqlarning kreditida ifodalanishi oddiy buxgalteriya provodkasi deyiladi.
- Hisobvaraqlar -bu buxgalteriya hisobining asosiy elementlaridan biri bo`lib,ular hisob-kitobni, nazoratni osonlashtiradi.Xo`jalik faoliyatidagi muomalalar, mablag`lar harakati, ularning manbalarini aks ettiradi.
- Hisobvaraqlar bo`yicha yozuvlar yakunlari saldo (qoldiq) deb ataladi.
- Buxgalteriya balansiga muvofiq hisobvaraqlar ikkiga bo`linadi.
- Aktiv hisobvaraqlar deb, mablag`larning kelib chiqish manbalarining holati va harakatini hisobga oladigan hisobvaraqlarga aytiladi.
- Murakkab buxgalteriya provodkasi deyilganda birdaniga bir necha hisobvaraqlar kreditlanib, bir nechasi debetlanishi tushuniladi.

Ikkinchi topshiriqni muvaffaqiyatli bajarganlar navbatdagi 3-bosqichga o`tishadi. Uchinchi bosqichdagi topshiriq murakkabroq tuziladi. Unda ataylab xatoga yo`l qo`yilgan. Uni bajarish avvalgilariga qaraganda chuqurroq bilim talab etadi.

3-tarqatma material

Tanlovda qatnashuvchilar uchun 3-topshiriq

1. Aktiv hisobvaraq chizma tarzida quyidagicha ifodalangan:

Debet	<u>Aktiv hisobvaraq</u>	<u>Kredit</u>
Mablag`ning kamayishi		oy boshidagi saldo
	<u>Mablag`larning ko`payishi</u>	
		Oy oxiridagi saldo.

Oy oxirida saldoning berilishi to`g`rimi? Hisobvaraqlarni tuzilishi to`g`ri bo`lsa, to`g`riligini isbotlang, xato bo`lsa, xatolarini ko`rsating.

2. Aktiv hisobvaraqlardan biri 5010- kassadagi pul mablag`larining hisob varaqlari. Odatda, ko`proq milliy valyutadagi pul mablag`lari operatsiyalari amalga oshiriladi. Yuqoridagi misolimiz bo`yicha oyning boshidagi saldo 50 ming so`m desak, oy davomida bir necha marta hisob-kitob schyotidan kassaga pul tushdi: 500 ming so`m, 200 ming so`m, 300 ming so`m, shu bilan birga kassadan xodimlarga 300 ming so`m, ishchilarga 600 ming so`m ish haqi to`landi, desak, ana shu operatsiyalar bu hisobvaraqda qanday aks etishini ko`rsating. Oy oxiridagi saldoni aniqlang. Yuqoridagi chizmada ko`rsatilgani bo`yicha saldoni hisoblasak, javobi qanday bo`lishi mumkin? To`g`ri javobni ko`rsating.

(Asosiy diqqatni shu hisobvaraqqa qarating, boshqa hisobvaraqlar bilan bog`lanishni tahlil qilmang.)

2.2.12-jadval.

Topshiriqning mazmuni	Beriladigan ball
1. Aktiv hisobvaraqlarni ifodalanishidagi xatoni topib, to`g`ri javob berish.	2
2. Bajarilgan operatsiyalarni hisob schyotlarida to`g`ri aks ettirish.	2
3. Debet va kredit bo`yicha oborotlarni to`g`ri hisoblash.	2

4. Oy oxiridagi saldoni to'g'ri aniqlash.	2
5. Javoblarni berilgan aktiv hisobvaraqlarning debeti va krediti hamda saldosi ifodalanishi bilan taqqoslash asosida chiqarilgan xulosaning javobi to'g'ri bo'lsa.	2
Jami	10

3-topshiriqni bajarish uchun 10 daqiqa vaqt beriladi. Topshiriq to'g'ri bajarilsa 10 ball beriladi. Baholash mezonlari:

Shunday qilib, to'planishi mumkin bo'lgan maksimal ball 32 ball. Tanlovda 1-3 o'rin olgan talabalar ishga qabul qilinadi.

Tanlov komissiyasi a'zolariga va ekspertlarga ballni o'qituvchi, ularni javoblarni tekshirish bo'yicha xato qilganlarni yoki yo'qligiga qarab qo'yadi. Buning uchun har bir tanlov va ekspert komissiyasi a'zosi tanlov ishtirokchilari javobini tekshirib, bergan xulosasida o'zini ismi-sharifini ko'rsatishi kerak.

Agar o'quvchi-talabalar o'rtasida avvalgi topshiriqlarni bajarish bo'yicha ball to'play olmay qolganlari bo'lsa ular uchun quyidagi topshiriqni berish mumkin. Bu ularni darsda bekor o'tirishlariga yo'l qo'ymaydi. Ular bitta kichik guruh bo'lib, birgalikda bir-birlariga yordam berib, topshiriqni bajarishadi. Javoblariga ko'ra, rag'batlantiruvchi ball beriladi.

4-tarqatma material

Topshiriqlarning javoblari:

Birinchi topshiriqning javoblari:

1.A; 2.B; 3.G; 4.V; 5.V; 6.G; 7.V; 8.B; 9.A; 10.G;

Ikkinchi topshiriqning javobi:

Noto'g'ri. Balans lotincha bis o' ikki, banx o' «tarozi pallas» so'zlaridan tarkib topgan bo'lib «ikki palla» degan ma'noni anglatadi, tenglik, muvozanat tushunchasi sifatida ishlatiladi.

To`g`ri. Ikki yoqlama yozuv buxgalteriya hisobining asosiy qoidalaridan biri bo`lib, barcha xo`jalik muomalalari bir hisobvaraq debetida ayni vaqtda boshqa hisobvaraq kreditida teng summada aks ettiriladi.

Noto`g`ri. Ikki yoqlama yozuv orqali hisobvaraqlar o`rtasidagi o`zaro bog`lanishni belgilash hisobvaraqlar korrespondensiyasi deyiladi. Bir hisobvaraqlarning debeti va ikkinchi hisobvaraqlarning kreditida ifodalanishi orqali bu hisobvaraqlar bir-biri bilan bog`lanadi.

To`g`ri. Xo`jalik muomalalari provodka orqali tegishli debetlanuvchi va kreditlanuvchi hisobvaraqlarda muomala summasi ko`rsatiladi, ya`ni rasmiylashtiriladi. Ular birlamchi hujjatlar asosida tuziladi.

To`g`ri. Ana shu aloqadorlikni aks ettirish usuli ikki yoqlama yozish deb ataladi. Chunki, bu muomalalar bir hisobvaraqlarning debetida, ikkinchisining esa kreditida aks etadi.

Noto`g`ri. Hisobvaraqlar o`rtasidagi o`zaro bog`lanishni belgilash hisobvaraqlar korrespondensiyasi deyiladi. Ya`ni bajarilgan muomalalar qaysi hisobvaraq debetida va qaysi birining kreditida ifodalanishi aniqlanadi. Masalan, ishchilarga ish haqi kassadan iyun oyi uchun 1 million so`m to`lanadi. Demak bunda 5010 kassa ñ Milliy valyutadagi pul mablag`lari va 6710 - Ishchi va xizmatchilarga ish haqi yuzasidan qarzlarning hisobvaraqlarini o`zaro bog`lanishi, ya`ni hisobvaraqlar korrespondensiyasini hosil qiladi.

To`g`ri. Chunki, bir muomala summasi ikkita hisobvaraqda aks etayapti, unda hech qanday murakkablik yo`q.

To`g`ri. Mahsulot ishlab chiqarish, ish bajarish, xizmat ko`rsatishdagi muomalalarni hisobvaraqlarsiz olib borib bo`lmaydi. Umuman olganda, hozirgi buxgalteriya hisobini hisobvaraqlarsiz tasavvur ham qilib bo`lmaydi. Buxgalteriya ob`ektining har bir turi uchun alohida hisobvaraq ochiladi.

Noto`g`ri. Hisobvaraqlar bo`yicha ikki yoqlama yozuv yakunlari oborotlar deb ataladi. Debet va kredit oborotlari o`rtasidagi tafovut esa saldo deb ataladi.

To`g`ri. Ular aktiv va passiv hisobvaraq'larga bo`linadi.

Noto`g`ri. Aksincha. Mablag`larning kelib chiqish manbalarini holati va harakatini hisobga oladigan hisobvaraqlarni passiv hisobvaraqlar deb aytiladi. Aktiv hisobvaraqlar esa xo`jalik mablag`lari holati va o`zgarishini hisobga oladi.

Noto`g`ri. Bir muomalada bitta hisobvaraq debetlanib, bir nechta kreditlansa, bir hisobvaraq kreditlanib bir necha hisobvaraq debetlanishi tushuniladi. Boshqacha bajarilgan operatsiyalar noto`g`ri hisoblanadi.

5-tarqatma material

3-topshiriqning javobi:

Hisobvaraqdagi ayrim yozuvlar chizmada noto`g`ri aks ettirilgan. Bular: 1. Debetda mablag`larning kamayishi emas, ko`payishi deb yozilishi kerak. Mablag`larning kamayishi, aksincha hisobvaraqlarning kreditida aks etadi. Oy oxiridagi saldo ham debetida hisoblanadi. Chunki u aktiv hisobvaraq. Bajarilgan operatsiyalar bo`yicha yozuvlarni to`g`ri aks ettirsak, u quyidagicha bo`ladi.

<u>Debet</u>	<u>Aktiv hisobvaraq</u>	<u>Kredit</u>
Oy boshidagi saldo:	Mablag`larning kamayishi	
<u>Mablag`larning ko`payishi</u>		
Oy oxiridagi saldo		

2. Aktiv hisobvaraq kassadagi pul mablag`, 5010-Milliy valyutadagi pul mablag`lari bo`yicha bajarilgan operatsiyalar asosida oy oxiridagi saldoni topish uchun debet bo`yicha va kredit bo`yicha oborotlarni hisoblashimiz kerak.

Hisob-kitob schyotiga mablag` tushsa, demak, kassada pul ko`payadi, uning debetiga yozamiz: Birinchi marta:

Dt 5010-Milliy valyutadagi pul mablag`lari, 500 ming so`m. Kt 5110 Hisob-kitob schyoti, 500 ming so`m. Ikkinchi marta:

Dt 5010-Milliy valyutadagi pul mablag`lari, 200 ming so`m. Kt 5110 Hisob -kitob schyoti, 200 ming so`m. Uchinchi marta:

Dt 5010-Milliy valyutadagi pul mablag`lari, 300 ming so`m. Kt 5110 Hisob-kitob schyoti, 300 ming so`m, Kassadan xodimlarga ish haqi berilganda, 6710 Xodimlar bilan ish haqi bo`yicha hisob-kitoblar schyoti bilan bog`lanadi. Kassadagi pul kamayadi. Xodimlar bilan ish haqi bo`yicha hisob-kitoblar bo`yicha ham kamayadi. U holda, 1 marta:

Kt 5110-Milliy valyutadagi pul mablag`lari, 300 ming so`m. Dt 6710 Xodimlar bilan ish haqi bo`yicha hisob-kitoblar, 300 ming so`m. Ikkinchi marta:

Kt 5110-Milliy valyutadagi pul mablag`lari, 600 ming so`m,

Dt 6710-Hisob-kitob schyoti, 600 ming so`m

3) U holda, hisobvaraq bo`yicha chizmamiz quyidagicha bo`ladi:

Aktiv hisobvaraq 5010-ôMilliy valyutadagi pul mablag`lariô	
Debet	Kredit
Oy boshidagi saldo: 50.000	
1) 500.000	1) 300.000
2) 200.000	2) 600.000
3) 300.000	
Oy oxiridagi saldo 150.000	

4) Dt bo`yicha oborot = 500 000 + 200. 000 + 300.000=1000000 so`m.

Kt bo`yicha oborot = 300.000 + 600.000 = 900.000 so`m. Aktiv hisobvaraqlar bo`yicha oy oxiridagi saldoni topish uchun oy boshidagi qoldiq (saldo) schyotining debet oboroti qo`shilib, kredit oborotini ayiramiz. U holda oy oxirida saldo:

Aktiv schyot bo`yicha, $\text{Saldo}_{\text{oy oxiri}} = \text{Saldo}_{\text{oy boshi}} + O_{\text{dt}} - O_{\text{kt}} = 50.000 + (500000 + 200000 + 300000) - (300000 + 600000) = 50000 + 1000000 - 900.000 = 150.000$

5)Chizmada noto`g`ri berilgani bo`yicha saldoni hisoblashning ma`nosi quyidagicha bo`ladi:

$$S_{oy\ oxiri} + O_{kt} = S_{oy\ boshi} - O_{dt}$$

Agar raqamlarni qo`yib hisoblasak, aktiv hisobvaraqlarni oy oxiridagi saldosi yuqoridagi noto`g`ri chizma bo`yicha aniqlay olmasligimizga qat`iy ishonch hosil qilishimiz mumkin.

O`quvchi-talabalar ularni o`z javoblari bilan solishtiradilar. So`ngra muhokama qilish boshlanadi.

Qanday metodni qo`llab dars o`tishdan qat`iy nazar, to`g`ri javobni shunchaki aytib qo`yish yetarli emas. Asosiysi, javobni muhokama qilib, nima sababdan aynan shu javob to`g`ri ekanligini talabaning ongiga yetkazishdir. Ana shundagina talaba o`rganayotgan mavzuning mazmunini puxta o`zlashtiradi va darsdan qo`yilgan maqsadga erishiladi.

Modellashtiruvchi o`yinlarda ham o`yinni tugatgach, natijasi muhokama qilinishi zarur. Muhokama oxirida barcha qatnashchilarga berilgan ballar e`don qilinadi. O`qituvchi barcha ishtirokchilarga o`yinda qatnashganlari uchun minatdorchilik bildiradi va kelgusi darsning mavzusi va unda qo`llaniladigan metodlar e`don qilinadi.

Shunday qilib, buxgalteriya fanining o`ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, fanni o`rganish uchun tarqatma materiallardan, ayniqsa, hujjatlashtirish shakllaridan keng foydalanish zarur.

Ikkinchidan, masala-mashqlar yechish asosiy metod hisoblanadiki, masala-mashq yechmay, fanni o`rganib bo`lmaydi. Barcha metodlar orasida universalligi bilan ajralib turadigan juftlik va kichik guruhlariga bo`lib dars o`tish ham fanni o`rganishda samarali metod hisoblanadi.

Albatta, o`rganilayotgan mavzuning maqsadidan kelib chiqqan holda muhokama qilinayotgan savolga ko`ra boshqa metodlarni ham bemalol moslashtirish mumkin. Bu o`qituvchining iqtidori, xohish-istagiga bog`liq.

Umuman olganda, yuqorida o`rganilgan aksariyat metodlarni o`rganilayotgan fanlarga moslashtirish mumkin. Lekin ularni aynan shu fan uchun qay darajada samarali bo`lishini hisobga olish zarur.

2.3.O`quv jarayonini tashkil qilish, talabalar bilimini sinash va baholashda jahon amaliyotidan foydalanish.

Talabalar bilimini sinash va baholashda qanday usulni tanlash, o`tilayotgan fan, qo`yilgan maqsad, o`qituvchining tanlovi kabilarga bog`liq.

Talabalar bilimini baholashda test muhim o`rin tutadi. Testlar talabalar bilimini nazorat qilishning ob`ektiv usuli hisoblanadi, sababi unda o`qituvchi bilan talaba o`rtasida vujudga kelgan munosabatlar hech qanday rol o`ynamaydi va talaba bilimini baholashga ta`sir etmaydi.

Mavzu bo`yicha dars o`tishdan avval qo`llanilgan pre-testlar talabalar diqqatini shu testdagi asosiy xatolarga, o`rganilayotgan kategoriyalarga qaratish imkonini beradi. Pre-testda unga tanish bo`lmagan g`oya, tushuncha, gohida alohida so`z bilan to`qnash kelib, ularni mustaqil o`rganishga harakat qiladi. Ular talabani mustaqil ishlashga undaydi, yo`llanma beradi.

Testlar talabalar bilimini sinash va baholashda qator afzalliklarga ega bo`lish bilan birgalikda, kamchiliklari ham bor. Test savollarini tuzish ko`p mehnat, vaqt talab qiladi. Shuning uchun keyingi paytlarda o`qituvchilar ko`proq tayyor test savollaridan foydalanishmoqda. Testning yana bir kamchiligi, tavakkal qilib javob topishning mumkinligidir.

Iqtisodiy fanlar, ma`lumki, iqtisodiy mantiqiy fikrlashga o`rgatibgina qolmay, o`z fikrini atrofda qilargalarga tushuntirish, o`rtoqlashish, nutq so`zlash, ilmiy munozaralar olib borish, boshqa kishilarni fikrini tanqidiy nuqtai nazardan baholashga ham o`rgatishi kerak. Testlar esa bunday imkoniyatga ega emas.

Talabalar bilimini sinash va nazorat qilishda masala, mashqlardan ham keng foydalanish mumkin. Masala - mashqlar talabaning bilimini keng ko`lamda tekshirish, olgan nazariy bilimini real hayotda qo`llay bilish imkonini ochib beradi.

O'rganilayotgan savolni mohiyatini talaba tushungani yoki tushunmaganini aniqlaydi.

Bu usulning ham o'ziga xos kamchiliklari bor. Birinchidan, talabani hisoblash bilan birga keng mushohada yuritishga yo'naltiruvchi masala-mashqlar tuzish oson emas. Ikkinchidan, talabalar hisob-kitobga haddan ziyod berilib ketib, nazariy jihatdan tahlil qilishga kam e'tibor qaratishadi. Uchinchidan, masala-mashqlar tor doiradagi savollarni qamrab oladi.

Talabalarni avvaldan ularning ishi qanday baholanishi bilan tanishtirib chiqish mumkin. Bu ularga ishni yozishda mo'ljal bo'ladi. Yuqori ball olish uchun nima qilish kerak, ishni qanday yozish zarurligini avvaldan chamalash imkonini beradi.

Talabalar bilimini baholashda an'anaviy og'zaki savol-javob, suhbat ham o'ziga xos o'rin tutadi. Bunda talaba bilan jonli muloqot olib boriladi. Talaba o'z fikrini o'rtoqlashish, boshqalarning nuqtai nazarini tahlil qilish uchun katta imkoniyatga ega. Lekin bu usulda sub'ektiv omil asosiy o'rinda turadi.

Talabalar bilimini sinash va baholashni ijodiy topshiriq berish, tanlov o'tkazish va uni baholash tarzida ham qo'llash mumkin. Bu talabalarga keng imkoniyatlar beradi. Ular o'z qobiliyatlarining turli qirralarini ochadilar. Chunki bunday nomerlarni tayyorlash talabalardan topqirlik, fantaziya, yumorni ilg'ash xislatlari va boshqalarni talab qiladi. Ularni hamma mavzular uchun Qo'llab bo'lmaydi. Ularni tayyorlash uchun nihoyatda ko'p vaqt talab qilinadi. Natijada ko'zlangan maqsadga erishmaslik mumkin. Baholash qiyin. Talabalar o'rtasida sifat jihatdan farqni ilg'ash qiyin.

2.3.1-chizma.Baholashning turli tiplarini taqqoslash

TOPSHIRIQ TURLARI	AFZALLIKLARI	KAMCHILIKLARI
MASALA, MASHQLAR	Ballda baxolash oson. Talabalar bilimini real hayotda qo'llay bilishini, ko'nikmalarini tekshirish, aniqlash mumkin.	Yaxshi masala-mashqlarni o'ylab topish, tuzish oson emas. Talabalar xaddan tashqari hisob-kitobga berilib ketishi mumkin. Tor doiradagi

		savollar qamrab olinadi.
ESSE UCHUN SAVOL, MAVZU BO'YICHA TAYANCH IBORALAR ASOSIDA SAVOLLAR TESTLAR	Savollarni tuzish oson. Talabalar o'z fikrini bayon qilish uchun keng imkoniyatga ega. Tavakkal qilib javob topib bo'lmaydi. Butun dastur bo'yicha yoki alohida mavzularni qamrab olishi mumkin. Talabalar bilimni tezda tekshirish mumkin. Talabalar bilimi ob'ektiv baholanadi.	Javoblarni tekshirish uchun ko'p vaqt ketadi. Baholash qiyin. Tavakkal qilib javob topish mumkin. Test savollarini tuzish ko'p mehnat va vaqt talab qiladi. Talabani o'z fikrini bildirish imkoniyati yo'q.
IJODIY TOPSHIRIQ	Fikr yuritishning eng yuqori darajasiga etishga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin. Asosiy diqqat bilimni amaliyotda qo'llashga qaratiladi. Talabalarga ijodiy mustaqillik beradi, olgan bilimining turli tuman qirralarini namoyon qiladi.	Hamma mavzular uchun ham qo'llab bo'lmaydi. Kutilgan natijani bermasligi mumkin. Baholash qiyin. Ko'p vaqt ketadi. Talabalar o'rtasidagi farqni aniqlash qiyin.

O'zlashtirish (ta'lim samaradorligi) ko'rsatkichi

$$B = \frac{A}{T} * 100$$

nisbat asosida hisoblanadi.

Bunda:

B - o'zlashtirish bahosi;

A - amalda o'zlashtirilgan bilim va malakalarning hajmi;

T - o'zlashtirish uchun taklif etilgan bilim va malakalarning to'liq hajmi.

Ko'rinib turibdiki, o'zlashtirish ko'rsatkichi (baho) bu o'rinda 100%-axborotni to'liq o'zlashtirish va 0%-uning umumiy mavjud emasligi o'rtasida bo'ladi.¹⁴

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2010-yil 25-avgustdagi 333-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan Oliy ta'lim muassasalarida

¹⁴ J.Hasanboev, X.To'raqulov, I.Alqarov, N.Usmonov Pedagogika. Tosh-2011.407-bet.

talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi to'g'risida o'g'i Nizom»da shunday deb ta'kidlanadi: o'Talabalar bilimini nazorat qilish va reyting tizimi orqali baholashdan maqsad ta'limsifatini boshqarish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga erishish, talabalarning fanlarni o'zlashtirishida bo'shliqlar hosil bo'lishining oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etishdan iborat o'.Ushbu belgilanganidek, talabalar bilimini baholashda quyidagi namunaviy mezonlar inobatga olinadi.

Ana shu mezonlar asosida har bir fandan reyting tizimi bo'yicha talabalar bilimini baholash mezoni ishlab chiqiladi. Bunday mezonlarni ishlab chiqishni «Buxgalteriya hisobi » fani misolida o'rganamiz.

Ushbu Nizomga asosan,«Buxgalteriya hisobi » fanidan talabalarning bilimini baholash muntazam ravishda olib boriladi va quyidagi turlar orqali amalga oshiriladi:

Qoriy baholash (JB)

Qraliq baholash (OB)

Qakuniy baholash (YaB)

2.3.2-chizma.Rubrikatsiya jadvali¹⁵

Ball	Baho	Talabaning bilim darajasi
85 ñ 100	A o	Xulosa va qaror qabul qilish; Ijodiy fikrlay olish; Mustaqil mushohada yuritish; Amalda qo'lay bilish; Mohiyatini tushunish; Bilish, aytib berish; Tasavvurga ega bo'lish.
71 ñ 85	Yaxshi	Mustaqil mushohada yuritish; Amalda qo'lay bilish; Mohiyatini tushunish; Bilish, aytib berish; Tasavvurga ega bo'lish.
55 ñ 70	Qoniqarli	Mohiyatini tushunish; Bilish, aytib berish; Tasavvurga ega bo'lish.
0-54	Qoniqarsiz	Aniq tasavvurga ega emaslik; Bilmaslik.

¹⁵ D.Tojiboyeva.Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi.O'quv qo'llanma.-T.:o'Fan va Texnologiya o',2007.

« Buxgalteriya hisobi » fani boʻyicha talabanning semestr davomidagi oʻzlashtirish koʻrsatkichi 100 balli tizimda baholanadi. Ushbu 100 ball baholash turlari boʻyicha quyidagicha taqsimlanadi:

ÇJoriy baholash - 40 ball

ÇOraliq baholash - 30 ball

ÇYakuniy baholash - 30 ball

Joriy baholash boʻyicha amaliy mashgʻulotlar uchun ajratilgan har bir mavzu boʻyicha talabanning adabiyotlardan olgan konspekti, bilimi, mustaqil ijodiy fikr-mulohazalari, dars oʻtish metodlari boʻyicha berilgan topshiriqlarni bajarishi, mustaqil ishi natijalari va amaliy koʻnikmalarini aniqlab borish nazarda tutiladi va u amaliy mashgʻulotlarda amalga oshiriladi. Joriy nazorat-talabanning fan mavzulari boʻyicha bilim va amaliy koʻnikma darajasini aniqlash hamda baholash usuli. Joriy nazorat fanning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, seminar, laboratoriya va amaliy mashgʻulotlarda ogʻzaki soʻrov, test oʻtkazish, suhbat, nazorat ishi, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda oʻtkazilishi mumkin.

2.3.3-chizma. « Buxgalteriya hisobi » fanidan masala va mashqlar boʻyicha talabalar bilimini baholash mezon¹⁶.

Ball	Baho	Talabanning bilim darajasi
1	2	3
86-100	Aʻlo	Berilgan masala boʻyicha tushunchaga ega boʻlish, uni toʻliq yechish va mazmunini anglash va oʻzgalarga tushuntirish qobiliyatiga ega boʻlish.
71-85	Yaxshi	Masalani yecha bilish, tushunchaga ega boʻlish, lekin boshqalarga tushuntirib bera olmaslik
55-70	Qoniqarli	Masala boʻyicha tushunchaga ega boʻlmaslik, oʻzgalar yordamida masalani yechish.

¹⁶ Muallif ishlanmasi.

0-54	Qoniqarsiz	Masala bo'yicha umuman tushunchaga ega bo'lmalik,yecha olmaslik,o'zgalar yordamida ham yecha olmaslik
------	------------	---

2.3.4-chizma.Talabani bilmni joriy baholash bo'yicha reyting tizimi ko'rsatkichlari

♂	Ko'rsatkichlar	Joriy baholashdagi maksimal ball
1	2	3
1	Darsga qatnashganlik darajasi	5,0
2	Dars jarayonidagi faolligi, ma'ruza konspekti va ma'ruzada o'qilgan mavzularning o'zlashtirganlik darajasi	5,0
3	Amaliy mashg'ulot darslariga tay-yorgarligi, adabiyotlardan konspekti, so'zga chiqishi, kichik guruhlarda qatnashish faolligi, xulosalar berish saviyasi.	5,0
4	Ilmiy to'g'arakda ma'ruza (referat) bilan chiqishi, viktorina, konkurs va talabalar konferensiyalarida«Buxgalteriya hisobi» bo'yicha ilmiy ma'ruzalar bilan qatnashish	3,0
5	Gazeta va jurnallarda iqtisodiy fanlarni o'qitish metodlariga oid maqolalar bilan chiqishi	2,0

O'quv jarayonini tashkil qilish, talabalar bilmni sinash va baholashda jahon amaliyotini qo'llash.¹⁷

Hozirgi taraqqiyot darajasi global miqyosda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishga, ta'lim olishning uzluksizligini ta'minlashni asosiy vazifaga aylanishiga olib keldi.

Keyingi yillarda:

- 1) generatsiya tizimi va bilim berish murakkablashdi;
- 2) mavjud bilim va axborot tizimi bir necha barobar o'sdi;

¹⁷ Manba:D.Tojiboyeva «Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi» O'quv qo'llanma.Tosh-2007.

3) bilimda eskirish tezligi yuqori;

Shuning uchun olingan fundamental, asosiy bilim maʼlum davrda qoʻshimcha taʼlim dasturi bilan toʻldirib turilishi va malaka oshirib turilishini talab qiladi.

Maʼlumki, iqtisodiyotdagi tarkibiy oʻzgarishlar oʻz navbatida ishchi kuchi malakasi, mahoratini yuqori boʻlishini, ishchi kuchiga boʻlgan talabning oʻzgarishiga moslashuvchan, oʻz malakasini oshirishga intiluvchan boʻlishni talab etadi. Mehnat bozori ishchi kuchini moslashuvchanligiga alohida talablar qoʻyadi. Shuning uchun jahon tajribasida:

- oʻqish va ish jarayonini yaqinlashtirish va moslashuvchanligini taʼminlash, ularni bir-biri bilan bogʻlash;
- ishchi kuchi safarbarligini orttirish;
- taʼlim berish va bandlikning moslashuvchan shakllarini qoʻllash;
- ish vaqti va taʼlim vaqtini bogʻlash, taʼlim vaqti muddatiga va boshqalarga eʼtibor berilmoqda.

Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil tanlash va qaror qabul qilish koʻnikmasini hosil qilish obʼektiv zaruriyatga aylandi.

Buning uchun talabalarni mustaqil izlanish, fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarishga oʻrgatish lozim. Shuning uchun jahon pedagogikasida eʼtibor talabalarda ana shu xislatlarni hosil qilish va tarbiyalashga qaratildi. Tajriba talabalarda aynan ana shu xislatlar, koʻnikmalarni hosil qilishda dars berishning interaktiv metodlarini qoʻllash ijobiy natija berishini koʻrsatdi. Bu uslublar dars oʻtishni dialog tarzida amalga oshirishga, ayniqsa, talabalarni darsga faol qatnashishlarini taʼminlashga qaratilgan.

Jahon tajribasida oʻqituvchi yuqori darajada darsni tashkil qilishi, bilimi, talabalarni oʻz faniga qiziqтира olishi, shu fanning tayyorlanayotgan mutaxassislik boʻyicha naqadar zarurligi jihatidan raqobat qila olishiga katta eʼtibor beriladi. Oʻqituvchining asosiy vazifasi:

1. Talabalarni mustaqil ishini tashkil etish, ularni semestr davomida o'z ustida ishlashga o'rgatish.

2. Turlicha dars berish metodlarini qo'llab, talabalarni darsga faol qatnashishlarini ta'minlash.

Talabalarni mustaqil ishini tashkil qilish va o'z ustida uzluksiz ishlashi, izlanishini ta'minlashda jahon tajribasida «Sillabus (Syllabus)» muhim o'rin tutadi. Sillabus bu o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi shartnomadir.

Sillabusda kafedra tomonidan:

a) fan bo'yicha albatta o'rganilishi zarur bo'lgan mavzular ko'rsatilishi mumkin;

b) o'qituvchilar dasturda ko'rsatishlari shart bo'lgan komponentlarni aniqlab berishi mumkin. Boshqa topshiriqlarni o'qituvchining o'zi belgilaydi.

Sillabusda ko'rsatilishi shart bo'lgan komponentlar:

1.O'qituvchi haqida ma'lumot (o'qituvchining ismi, sharifi, kafedrada bo'ladigan vaqtlari, muloqotda bo'lish uchun boshqa axborotlar).

2. Fan haqida ma'lumot: fanning va mutaxassislikning nomi, fanga ajratilgan soatlar, ma'ruza, amaliy(seminar) mashg'ulot, laborotoriya ishiga ajratilgan soatlar, qaysi semestrda o'tilishi va dars o'tiladigan auditoriya.

3.O'rganilayotgan fanni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar majmuasi.

4. Mazkur fanni o'rganib bo'lgach, talabaning bilim darajasi, ko'nikma va xabardor sohalari doirasi.

5. O'qitiladigan fan haqida qisqacha ma'lumot, uning maqsadi va vazifalari.

6. Ma'ruza, seminar(amaliy), mashg'ulot mavzulari, ularga ajratilgan soatlar. Mavzular bo'yicha mustaqil ravishda bajarilishi lozim bo'lgan topshiriqlar.

7. Adabiyotlar ro'yxati: asosiy adabiyotlar va qo'shimcha adabiyotlar, jumladan, elektron adabiyotlar, matbuot nashrlari, internet manbalari;

8. Baholash bo'yicha axborotlar: bilimni baholash shkalasi, mezonlari, ularni bajarishga bo'lgan talablar (rubrikatsiya jadvali);

9. Baholash jarayoni va siyosati. U o'z ichiga quyidagilarni oladi:

Ç barcha ishlarni baholash qoidalari(maksimal ball, rag'batlantiruvchi va jarima ballari);

Ç imtihon, yakuniy baholashning mezonlari;

Ç yakuniy baholash va uni appelyatsiya qilishning qoidalari;

Ç darsga kechikib kelish, auditoriyada o'zini tutish, berilgan topshiriqni muddatida bajarmaslik, imtihonda qatnashmaslik oqibatlar.

Har bir talaba yil boshidan o'z faoliyatini sillabus asosida tashkil etadi.

Hozir O'zbekistonda ham jahon tajribasidan kelib chiqqan holda o'quv jarayoniga uning ayrim elementlarini tatbiq etishga harakat qilinayapti. USAID CAR dasturi bo'yicha seminar qatnashchilari bo'lgan o'qituvchilar bu borada o'z tajribalari bilan o'rtoqlashmoqdalar. Albatta talabalar faoliyatini «Sillabus-o'qituvchi bilan talaba o'rtasida shartnoma» asosida tashkil etish ularni chuqur bilim olishlari, puxta malakaga ega bo'lishlariga yordam beradi. Lekin uni tom ma'noda qo'llash talabalarda tanlov asosida o'tiladigan fanlar, kurslarni, dars beradigan o'qituvchilarni o'zlari tanlash imkoniyatiga ega bo'lishlarini taqozo qiladi. Lekin hozircha buning uchun imkoniyat etarli emas.

Talabalarga dars berar ekanmiz, ularning individual xislatlarini yanada boyitib, o'z bilimlarini oshirish uchun o'zlari harakat qilishlari lozimligini o'rgatishimiz, to'g'ri yo'lga yo'naltirishimiz kerak. Ular o'z oldiga o'zi maqsad qo'yib, unga erishish uchun harakat qilishi kerak. Ana shuning uchun ham o'qituvchi bor mahoratini ishga solib, talabalarni individual xislatlariga maksimal darajada ta'sir etib, ularni ana shu maqsadni tanlash va buning uchun o'z kuchlarini to'g'ri yo'naltirishlariga yordam berishi kerak.

Xulosa va takliflar.

O'zbekiston Respublikasining o'tadim to'g'risida o'gi Qonuni va o'Kadrallar tayyorlash milliy dasturi o'da ko'zda tutilgan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'dimi muassasalari mustaqil hayotga kirib kelayotgan yoshlarga muayyan soha yo'nalishi bo'yicha chuqur, differensatsiyalashgan kasbiy bilimlar berish imkoniyatini yaratadi.

Bugungi kunda ijtimoiy va iqtisodiy shart-sharoitning murakkab tus olishi yoki taʼlim tizimiga nisbatan yangi talablarning yuzaga kelishi pedagoglarning oʻz faoliyatlarini tubdan oʻzgartirishga hamda izchil, aql-zakovatni ishga solgan holda ish tutishni taqozo etmoqda. Bu bir tomondan davr talabi ekanini, ikkinchi tomondan shart-sharoitga nisbatan tub burilish hosil qilish yoki shaxs faoliyatini yoʻnaltirishda yangicha munosabatda ish tutish talab etiladi. Chunki mamlakat ravnaqini taʼminlashda kasbiy taʼlim tizimida ijobiy oʻzgarishlarning kiritilishi pedagogik xodimlarning psixologiyasida burilish yasashlik bilan belgilanadi. Oʻqituvchi oʻquvchining ichki dunyosini tushunish boshqa odamlar bilan aloqa oʻrnatish, oʻquvchiga faol taʼsir oʻtkazish, hamma bilan til topishib ketish, vazminlik, odamlarni ishontirish qobiliyati, bosiqlik va oʻzini tuta bilish, talabchanlik, qatʼiylilik, gʻayratlilik, chidamlilik, rahbarlik va tashkilotchilik, oʻzi va boshqalarning hulqini boshqarish, mustaqil va ijodiy fikrlashi muhimdir.

Ko`p xollarda o`quvchilar shaxsini rivojlantirishda aniq bir mezon o`lchovini belgilab olmaydilar. Shu sababli ham o`qituvchi o`quvchilarga kasbiy mahoratini tarkib topishida qiynaladilar, Ular qanday holatda ham faoliyat yo`nalishini aks ettiruvchi mezon bo`lishi kerakdir.

Bu mezon o`qituvchi faoliyatini doimo o`z-o`zini nazorat qilish imkoniyatini tug`diradi va uning samaradorligini ta`minlaydi.

O'qituvchi shaxsiy xususiyatlaridan tashqari chuqur ilmiy saviyaga, so'zlash madaniyatiga, yuksak odob ahloqli bo'lishi kerak. O'quvchilar bilan

o`tkaziladigan suhbatlarni yuqori saviyada tashkil qilishda, o`qituvchi quyidagi madaniyat qirralariga ega bo`lishi kerak.

Ruhiyat madaniyati - o`quvchilarning ma`naviy ehtiyojlariga to`g`ri ta`sir ko`rsatish.

Mahorat madaniyati - har bir tadbirni zo`r quvonch va qalbdan tashkil qilish.

Siyosiy madaniyat - davr talabiga mos iqtisodiy, ijtimoiy bilimga ega bo`lish.

O`quv jarayonini tashkil etishda seminar darslari alohida o`rin tutadi. Seminar o`quv jarayonining talabalar bilimlarini mustahkamlashni ta`minlovchi, ijodiy qobiliyatlarini namoyon qiluvchi shaklidir. Seminar mashg`ulotlarining maqsadi talabalarning chuqur bilim olishini ta`minlash, olgan bilimni real hayotda qo`llashga o`rgatishdir.

Buning uchun talaba olgan axborotlarini tahlil qilish, ilmiy tadqiqot o`tkazish, taqqoslash, xulosa chiqarishni bilishi kerak. Seminar darsining oldiga qo`yilgan bosh maqsadga erishish uchun dars oldiga qo`yilgan qator vazifalarni amalga oshirish kerak.

Zamonaviy didaktika o`qitish talablari, amaliy faoliyatdagi yangicha yondashuvlar ta`lim berish texnologiyasi bilan boyib borar ekan, o`qituvchi o`zidan o`quv ma`lumotini o`tkazuvchi o`ziga xos filtr rolini bajaradi va ish jarayonida yordamchi funksiyasini bajaradi. Shuning uchun ta`lim jarayonida faol metodlar asosida o`qitish, avvalambor katta yoshdagi o`quvchilarni intensiv o`qitish jarayonida qo`llash uchun mo`ljallangan. Xulosa qilib aytish mumkinki, faol o`qitish metodlarini qo`llab mashg`ulot o`tilganda, materialni o`zlashtirish darajasi yuqori bo`ladi, ishtirokchilar o`rtasida do`stona muhit yaratiladi.

O`qituvchilar o`z mutaxassislik fanlari bo`yicha o`zlari tanlagan mavzudagi darsni eng maqsadga muvofiq metodlar, modellashtiruvchi o`yin turlaridan foydalanib o`tkazish yuzasidan dars ishlanmasi tayyorlashlari va shu mashg`ulotni bayon qilib berishlari, tegishli muhokamalar o`tkazib borilishi tavsiya qilinadi.

KHKlarida mashg'ulotlar amaliyot bilan chambarchas bog'liq. Fanning qator xususiyatlari uni o'rganishda ko'rgazmali va tarqatma materiallardan, texnik vositalardan keng foydalanishni taqozo qiladi. Fanni o'rganishda bularni hisobga olish, ko'proq bir necha metodni birgalikda qo'llash va tarqatma materiallar hujjatlar bilan ishlash, hisob-kitob ishlarini amalga oshirishni o'rganish nuqtayi nazaridan qarab tayyorlanishi zarur.

Demak, o'quv-tarbiya jarayonining natijalari o'qituvchining mahoratiga, tashkilotchilik faoliyatiga va kasb ko'nikmasiga bog'liq ekan. Darsning samaradorligi, ta'limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi jarayonini oshirish uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur:

- O'qituvchining ma'naviy-ahloqiy, siyosiy, ilmiy nazariy va metodik darajasini oshirish;
- pedagogik mehnat sifatiga, darsga tayyorlanishga mas'ul munosabatni belgilash;
- barcha o'quv-tarbiyaviy ishlar bo'yicha samarali nazoratni tashkil etish;
- o'quvchilarda o'qishga mas'uliyat munosabatni tarbiyalash bo'yicha ular bilan ish olib borish, bilimlaridagi nuqsonlarning oldini olish, bilim, ko'nikma va malakalarning yuksak sifatiga ega bo'lishi uchun kurashish, bu ishga o'quvchilarning o'zini faol jalb qilishi kerak.

Bu yo'nalishlarning har biri bo'yicha aniq o'ylab chiqilgan, ilmiy jihatdan asoslangan ishlar rejasi, pedagoglar jamoasi uning o'quv-tarbiyaviy ishlari darajasidan kelib chiqadigan tizimi bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

I. O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, 1992.
2. O'zbekiston Respublikasining o'qitish to'g'risida o'qitish Qonuni - T.: o'qitish, 2001.
3. O'zbekiston Respublikasining o'qitish tayyorlash milliy dasturi o'qitish T.: o'qitish, 2001. Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlari.
4. o'qitish texnologiyalari sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish to'g'risida o'qitish O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. Xalq so'zi gazetasi, 2005 yil, 3-iyun.
5. «Yoshlar yili» davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. 2008 yil, 1 mart.
6. o'qitish yilgacha bo'lgan davrda o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi pedagog va muhandis pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturi o'qitish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 4-oktyabrdagi 400-sonli qarori.

II. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari.

7. I.A.Karimov o'qitish yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish-eng oliy saodatdir o'qitish T.: o'qitish O'zbekiston o'qitish, 2015.
8. I.A.Karimov o'qitish Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi o'qitish. Prezident I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. T. 2010 y.
9. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. n T.: o'qitish Ma'naviyat o'qitish, 2008.
10. Karimov I.A. o'qitish Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari o'qitish. n T.: o'qitish O'zbekiston o'qitish, 2009 yil. 22 aprel.

III. O`zbekiston Respublikasi vazirliklarining meʼyoriy-huquqiy hujjatlari.

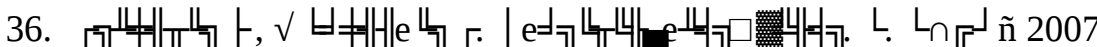
11. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining ÓOliy ta'limga oid meýoriy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risidaÓgi 2000 yil 22 setyabr 251 sonli buyrug'i.
12. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining ÓIjtimoiy gumanitar fanlar bo'yicha ma'ruza matnlarini tayyorlash va nashr etish to'g'risidaÓgi 2000 yil 19 iyun 176 sonli buyrug'i.

IV. Asosiy adabiyotlar.

13. E. J. . | $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2}$, $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$ ó | $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$ | $e^{\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2}}$. J. ■ $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$
 $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$. J. $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$. | .E-||| 2004 ||||.
14. Xo`jaev N va boshqalar. óPedagogikaô. Toshkent ñ 2007 yil.
15. J.Hasanboev,X.To`raqulov,I.Alqarov,N.UsmonovôPedagogikaô.Tosh-2011
16. Karimova V.M. óPsixologiyaô. Toshkent ñ 2007 yil.
17. | $e^{\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2}} = \frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2}$ $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$ $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$ | $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$. $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$. $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$.
 | $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$. $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$ || 2004.
18. | $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} \leq \dots$. | . | $e^{\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2}}$. J. ■ $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$ $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$ $\frac{1}{x^2} - \frac{1}{y^2} = e^{xy}$. | .2007.
19. Ochilov M. Oliy maktab pedagogikasi. Oliy o`quv yurtlari talabalari uchun darslik. T.: óO`qituvchiô,2007.
20. Maxkamov U, Xodjaev B, Tilobova N. Didatik materiallar majmui. Oliy o`quv yurtlari talabalari uchun darslik. T. óSharqô.2007.
21. Ochilova G, Musaxanova G. óPedagogik mahoratô. T. 2007.
22. Akramova F, Ochilova G, Musaxanova G. óPedagogika. Psixologiyaô. T.: , 2007.
23. Azizxodjaeva N.N. «Pedagogik texnologiyala va pedagogik mahorat». Toshkent ñ 2006.
24. Ziyomammedov. óKomillikka eltuvchi kitobô. Toshkent ñ 2006.
25. Golish L.V. Faol o`qitish usullari: mazmun, tanlash va amalga oshirish. Toshkent ñ 2007.

26. D.Tojiboyeva.Maxsus fanlarni o`qitish metodikasi.O`quv qo`llanma.-T.:ôFan va Texnologiyaô,2007.
27. Xo`jayev N.Shomurotova N.Iqtisodiy fanlarni o`qitish uslubiyoti.-T.:2010
28. J.Yo`ldoshev, S.Xasanov. óPedagogik texnologiyalarô. Toshkent ñ 2009.
29. A.Xoliqov. óPedagogik mahoratô. Toshkent ñ 2009.
30. G.Sultonov. óPedagogik mahoratô. Toshkent ñ 2005.
31. Saidahmedov N. óPedagogik mahorat va pedagogik texnologiyaô. Toshkent. 2003.
32. Yo`ldoshev J.G, Usmonov S.A. óPedagogik texnologiya asoslariô. T.: óO`qituvchiô, 2004.

V. Qo`shimcha adabiyotlar.

- 33.I.Inomov, Mamajonov I. Iqtisodiy tarbiya nazariyasi. ñ T.: óTalabaô, 2007.
34. Xo`jaev N, Mamajonov I. Yangi pedgogik texnologiyalar. T. 2007.
35. Hoshimova M. «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat». T. TDIUñ 2007.
36. ñ 2007
37. Mahkamov U, Tilabova N. Kasbiy mahorat. T. TDIUñ 2007.
38. Shodmonova Sh, Hoshimova M, Fayzullaeva N. Tarbiyaviy ishlar uslubiyoti. T. Fan va texnologiyalar. 2008.

VII. Internet saytlari.

39. www.Lex.uz
40. www.plekhanov.ru
41. www.tgeu.uz
42. www.tatu.
43. www.pomorsu.ru
44. www.MTU-NET.ru